

Фиридун Шушински

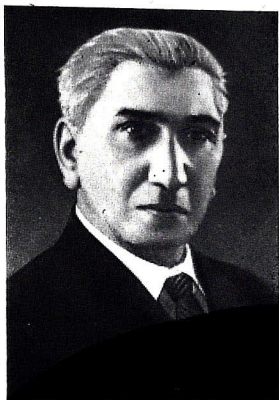
АЗƏРБАЈЧАН
ХАЛГ
МУСИГИЧИЛƏРИ

Азербайджанская
Республиканская
Библиотека
ИМ. Ш. АХУНДОВА

БАКЫ
ЈАЗЫЧЫ
1985

Сејид Шушински

Сејид Шерг мусиниснин инчисидир.
Чаббар Гарјағды оғлу

МИР Мөһсүн аға Сејид Ибраһим оғлу Шушински 1889-чу илдә апрел аяынын 12-дә Шуша гәзасынын борадиз кәндиндә анадан олмушдур.

Мир Мөһсүн ушаг јашларында икән атасы вәфат едир. Балача Мөһсүнүн тәрбијәси илә халасы Мәшәди бүрзад мәшғул олур. Дөврүнүн савадлы вә ачыгфикирли гадыны олан Мәшәди бүрзад Гарабағын гадын тојларында ханәндәлик едәрди. Сејид Шушински чох сонралар халасыны бөјүк миннәтдарлыг һисси илә хатырлајараг дејәрди: «Атамын вәфатындан сонра мәни халам сахлајыбдыр. Халамын чох инчә вә ширин сәси варды. Халам сәсими ешидәндән сонра мәни дә өзү илә тојлара апарды. Халам бүтүн муғамлара дәриндән бәләд олмагла «Орта маһур» чох көзәл охујарды».

Кәнч Сејид илк тәһсилени борадиздә мәдрәсәдә алмышдыр. О, бурада фарс вә әрәб дилләрини мүәјјән дәрәчәдә өјрәнир. Сејид халг әдәбијјаты илә даһа чидди мәшғул олар, ашыг һаваларыны вә ел маһныларыны һәвәслә охујарды. Сејидин ушаглыг илләри вә инчә сәси һаггында борадиз кәндиндә бу вахта гәдәр көзәл хатирәләр јашамагдадыр. борадизли Әсәд Мирзалы оғлунун хатирәси дә бу чәһәтдән мараглыдыр. О, өтән күнләри хатырлајараг дејирди: «Мән, Сејид, бир дә Гочәһмәдли бејдәр бејдәров бир синифдә охујурдуг. Мүәллиминимиз Молла һәмзә иди, ону «Пишнк һәмзә» дејә чағырырдылар.

Сејид дәрәсә чох фикир верәрди, һәм дә көзәл јаддашы варды. Мәк-тәбә һәмишә тәмиз кәләр вә сәлигә илә кәјинәрди. Олдуғча көзәл јол-дашылығы вар иди. Биз тез-тез кәндимизин әтрафындакы «Имам јалы»на ојнамаға чыхарды. О, һәмнишә һамыдан тез јалын башына чыхар вә бизи чағырарды. Сејид зил вә чинкилттили сәси илә о јалын тәпәсиндән: «Ај Мирзалы, ај Һејдәр, һеј...» дејә, чағыранда бүтүн көнд ешидәрди. Сејид «Имам јалы»нда елә охујарды ки, о заман залымларын әлиндән гаҗағ дүшмүш Гаҗағ Сүлејман онун сәсини Әһмәдаллар кәндиндә еши-диб өз дәрәсәлә «Имам тәпәси»нә кәләр вә Сејиди охударды. Сејид Га-җағ Сүлејманә һәмишә Мирзә Әләкәр Сабирин ше’рларини муғам үс-түндә дејәрди. Хүсусилә, Сабирин «Нејләрдин илаһи» вә Мәммәдәли шаһи ифша едән ше’рларини һәвәслә охујарды.

1904-чү илин лајыз фәсли иди. Мәшһур туғлу Ашыг Алексан өз дәрәсәи илә Һорадиз кәндинә тој мәчлисинә дәвәт едилмишиди. Һәмин тојун гадын мәчлисинә исә Мәшәди Һүрзәд чағырылымшыди. Мәчлисдә кәндин ағсагаллары Ашыг Александан 15 јашлы Сејиди динләмәсини хаһиш едирләр. Сејид хош сәслә охујур. Кәңчин чох зил сәсинә вә узун нәфәсинә һејран олан Ашыг Алексан Сејиди өз дәрәсәинә гәбул едир. Сејид Ашыг Алексаны һәмишә һөрмәтлә јад едәрди: «Мән илк дәрәғә Гарабағын Гочәһмәдли кәндиндә мәшһур ингилабчы Мәммәдхан Мәм-мәдхановун тојунда Ашыг Алексанла бирликдә охудум. Ашыг Алек-санын дәрәсәи 8 нәфәрдән ибарәт иди. Ашыг Алексанын оғлу Лазар һәм охујар, һәм дә чаларды. Үч-дөрд ил онларла бирликдә Гозлуғчај дәрә-си, Гаргабазар, Һорадиз вә Араз сәһилләриндә јерләшән кәнд тојларын-да вә ел шәнликләриндә чыгыш етдим.

Ашыг Алексан ел һаваларына, һәм дә муғамлара дәрин бәләд иди. О, Вагифин, Закирин гәзәлләрини, мұхәммәсләрини чох дүзкүн охујар-ды. Алексан «Аразбары»ны елә зөвглә охујарды ки, һамы һејран га-ларды».

Кәңч Сејид кәнддә мәдрәсәни мұвәффәғијјәтлә битирдикдән сонра дәрзилек сәнәти илә мәшғул олу. Лакин буна бахмајарағ, арабир дини мәрәсимләрдә вә халг шәнликләриндә чыгыш едирди. Сејидин пешәкар бир ханәндә кими танымасында Азәрбајҗанда ханәндәлик сәнәтнини бешпи олан Шуша мүнтинини һәлледиҗи ролу олмушду.

* * *

1907-чи илин јәј күнләринин бириндә Гарјакинә (индики Фүзули рајону — *Ред.*) гапанчы Мәшәди Гулунын оғлу Бәһрамын тоју иди. Һәм-нин мәчлисә Гарабағын бир чох јерләриндән, о чүмләдән Шуша шәһә-риндән дә чох гонағ дәвәт едилмишиди. Гонағларын ичәрсиндә Сејидин әмиси Мәшәди Сејидәли дә вар иди. Сејид сөјләјирди ки, мән дә һәмин мәчлисә әмимлә кетмишдим. Биз мәчлисә кирәндә ханәндә Кечәчи оғлу Мәһәммәд «Сарәнк» охујурду. О, әмнин, Мәшәди Мәһәммәди,¹ Мәшәди Дадашы² вә башга гонағлары көрәидә:

¹ Мәшәди Мәһәммәд (Гарјағды оғлу Чаббарын бөјүк гарлашы) XIX әсрин сону вә XX әсрин әввалләриндә јашамыш һәвәскар ханәндә вә шаир иди — *мүәллиф.*

² Мәшәди Дадаш XIX әсрин сону вә XX әсрин әввалләриндә јашамыш һәвәскар ханәндә иди — *мүәллиф.*

— сөзләри илә бизи гаршылада. Кечәчи «Сарәнк»и охудудан сонра тојда әјләшәнләр мәним охумағымы тәләб етдиләр. Бу һадисә әмими һәм тәәччүбләндирди, һәм дә севиндирди. Чүнки о вахта кими әмим мә-нин сәсини ешитмәмишиди. Сөһбәтә җарышан Әрәб оғлу Исмајыл әмимә деди:

— Мәшәди Сејидәли! Гој гардаш баласы Кечәчинин јанында отур-сун.

Тарзән Баллычалы Бахшы тары, каманчачы Арменақ Шушински исә каманчаны «Гатар» үстүндә көкләдиләр. Кечәчи мәнә гаваланы ве-рәндә доғрусу мән өзүмү итирмишдим. Буну көрән бөјүк ханәндә мәнә тохтағлығ вериб деди:

— Горхма, үрәклә оху!

Мән «Гатары» «үззал» пәрәсиндә сүрәкли зәнкуләләрлә битир-дикдә мәчлиси алгыш сәдалары бүрүдү. Һамы әмни вә мәни тәбрик етдиләр. Хүсусилә Мәшәди Мәһәммәд илә Мәшәди Дадашын севинчи-нин һәдди јох иди. Онлар әмимә мәсләһәт көрдүләр ки, Шушаја гајы-данда мәни дә өзү илә шәһәрә апарсын. Бир нечә күндән сонра әмим Сејидәли мәни Шушаја апарды.

XIX әсрдә Шуша шәһәри бүтүн Гафгаз үчүн бир консерваторија иди. Бураја Загафгазинын һәр јериндән шаирләр, драматурғлар, бас-тәкарлар, мәшһур артистләр вә мусигичләр тез-тез кәләр, театр тама-шалары көстәрәр, тој шәнликләриндә вә Шәрг концертләриндә ишти-рак едәрдиләр.

Тәсадүфи дејил ки, тәкчә XIX әсрдә исте’дадлар мәскәни олан бу шәһәрдә 95 шаир вә әдиб, 22 мусигишүнас, 38 ханәндә, 12 нүсхәбәнд, 19 хәтәт, 16 нәғаш, 18 ме’мар, 5 астроном, 16 һәким, 42-јә гәдәр мұәллим вә саир пешә саһиблар олмушду.¹ Бу бөјүк зијалы дәрәсәи Шуша шә-һәрини мәдәнијјәт мәркәзинә чевирмәкдә вә инкишаф етдирмәкдә бөјүк рол ојнамышдыр. Көзәл Шушанын зәккин мусиги мүнтинин нәзәрә алан Сејидәли киши дә гардашы оғлу Сејиди Шушаја кәтирмишиди.

Мәшәди Сејидәли дөврүнүн төрәғгипәрвәр адамы олмуш, һәм дә маһир мусигишүнас кими ад-сан чыхармышды. Мәшәди Сејидәли кәңч ханәндәнин мусиги тәһсил илә шәхсән мәшғул олар, Сә’динин, Һафи-зин, Фүзулинин вә Закирин ше’рларини Сејидә азбәрләдиб, муғам үс-түндә охударды.

Лакин е’тираф етмәлијик ки, кәңч Сејидин бир ханәндә кими је-тишмәсиндә бөјүк мұғәнни Чаббар Гарјағды оғлунын һәлледиҗи тә’сир и олмушду. Мәшәди Сәјидәлинин еви Чаббарын евинә јахын олдуғун-дан, кәңч Сејид мәшһур ханәндәнин охумағыны тез-тез ешидәрди. Го-чаман ханәндә сонралар бу бәрәдә дејирди: «Әмни Чаббар илә дост иди. Мәни өзү илә Чаббар охујан мәчлисләрә апарарды. Чаббара гулағ асанда үрәјимдә арзулар ојанырды. Чаббар кими бир уста ханәндә ол-

* Сизни кәлмәғиниз мәнә хош кәлди. Мин чаным олајды ки, һәр гәдәм атанда Си-зин јолунузда гурбан еләјим.

¹ Бах: «Коммунист» гәзәти, 8 август 1945-чи ил.

маг үчүн өз үзөrimдө һөвөслө чалышырдым. Одур ки, саатларла Чаббарын граммофон валларына гулаг асар, һәмнишә онун охумагыны ешит-мөжә чан атардым».

Сејид Шушинскинин шушалылар гаршысында илк чыхышы 1908-чи илдә «Јај клубу»нда олмушдур. Мәшһур мұғәнни Ислам Абдуллајев һәмни концертдә Сејиддин нечә охудуғуну белә хатырлајыр: «Бир күн шөһәрин «Јај клубу»нда бөјүк концерт олду. Бу концертә Гарабағын мәшһур ханәндәләри илә бирликдә мән дә дө'вөт олунмушдум. Клубун әтрафына миңдан артыг адам топлашмышды. Билетләр бир һәфтә гарабаг сатылыб гуртармышды... Билет тапа билмәјәнләр концертин башланмасына һәлә бир саат галмыш клубун әтрафындакы бөјүк евләрин дамына. «Үч мых»ын башына вә «Јауур галасы»нын әтәјинә жығышараг концертин башланмасыны сәбирсизликлә көзләјирдиләр. Ахшам саат 9-да концерт башланды. Чаббар, Гасым, Мәшәди Мәммәд, һәмид вә Кечәчи охудугдан сонра концертин идәрә едән Азадбәј Әмиров кәнч Сејиддин «Мани» охујачагыны е'лан етди. Тарзән Балача Грикор мизрабы тарын симләри үстүндән көтүрмәмиш клубун сәһнәсиндән елә бир сәс учалды ки, бүтүн мусигчиләр јерләриндә гурујуб галдылар. Салону алгыш сәсләри буруду. Сејидә икинчи дөфә «Баяты-Шираз» охутдулар. Сејид «Баяты-Шираз»ын «Хавәрән» шө'бәсиндән «Гатар»а кечәндә һәнник динләјичиләри, һәтта концертдә иштирак едән мәшһур мусигчиләри белә һејран етди. Чүнки «Хавәрән»дән «Гатар»а кечмәк ханәндәдән зил сәсдән башга, һәм усталыг, һәм дә чәсарәт тәләб едир. 19 јашлы кәнчин белә бир усталыгла бир муғамдан башга бир муғама кечмәси доғрусу мәнә мө'чүзә киби көрүнүрдү. Сејид тарын сон пәрдәләриндән ашагы енәрәк тәкрар зәнкуләләр вуранда Чаббар әлиндәки гавалы кәнара туллајыб бөјүк бир һејрәт ичәрисиндә Сејидә тамаша едирди. Бу заман көрдүм ки, Кечәчи оғлу әлләрини јухары галдырагаг дејир: «Барн Илаһи, бу нәдир? Бу нә аләмдир? Шүкүр сәһни јаратдығына. Инди билдим ки, һәзрәт Давуд доғру имиш». Сөһбәтә гарышан Мәлибәјли һәмид өзүнү сахлаја билмәјиб башыны булады: «Әши, нә данишырсан? һәзрәт Давуд сағ олсајды, онун өзү белә бу сәсә һејран галарды».

Сејид дәстканы гуртарыб ајаға галхдыгда салондакы тамашачылар узун заман кәнч ханәндәни алгышладылар. Азадбәј нә гәдәр чалышдыса чамааты сакитләшдирә билмәди. Нәһәјәт, салонун ортасында әјләшән Ханлыг Мухтар¹ ики дөфә көјә күллә атдыгдан сонра тамашачылар сакит олдулар. Сејидә үчүнчү дөфә «Шәкәр оғлунун шикәстәсини охутдулар. Сејид шикәстәни охујуб гуртарандан сонра рәһмәтлик Чаббар сәһнәјә галхыб Сејиди багына басараг көзләри јашармыш һалда деди: «Чамаат! Инди мән өлсәм дә, даһа гәһим јохдур, чүнки мәнән сонра Сејид вардыр».²

Һәмни һадисәдән сонра Сејиддин шөһрәти артыр, онун казибәли сәсини динләмәјә һәнник динләјичиләр, һәтта мусигчиләр белә чан атырдылар. Дејирләр ки, һәр күн тар вә каманча чаланлар кәнч ханәндәни

¹ Ханлыг Мухтар Хан сарајында хидмәт етмиш, шөһәрдә һөрмәтли шәхсләрдән бири олмушдур — *мүәллиф*.

² И. Абдуллајевни хатирәләриндән (Хатирә китабын мүәллифиндәдир) — *Ред.*

1911-чи ил Шуша шөһәрин «Ислам булагы»нда дөһәни; моқдәлә (биринчи сәһнәдә сонра) Сејид Шушински, хатирәдә Гарабәј Зүфүлүгар, Сөкәт Шәһам, тарзән Балача Грикор, каманчачы Мирзә вә Күләбәли ашыгылары.

өзлөрү илэ ел шөнликлөрүнө дө'вөт етмөк үчүн Мәшәди Сејидәлинин дарвазасы ытрафына топлашармышлар. Мәшәди Сејидәли Сејидин тойларда охумасына ичазә вермәсини хәиш едән тарзәнләрә һөмишә дө-јөрмиш: «Сејид һәлә ушагдыр, она ханәндәлик етмәкдән әввәл мусиги әләминин сирләрини өјрәнмәк ләзимдыр». Мәшәди Сејидәли һаглы иди, чүнки Сејид мусиги елминдә һәлә чох шәј билмириди. Сејид ханәндәлик сәнәтинә там јијәләнмәк үчүн классик Шәрг муғамларыны вә халг мусигисини дәриндән өјрәнмәли иди. Буну нәзәрә алан Сејидәли кәнч Сејиди Нәввабын јанына апарыр.

Сејид Нәввабын һүчрәсиндә ики илдән артыг мусиги тә'лими алыр. Нәһәјәт, 1910-чу илдә Нәвваб кәнч ханәндәнин халг шөнликләриндә, мусиги мәчлисләриндә охумасыны мәсләһәт көрүр.

1911-чи илин јайында Шуша тачири Кеванд Ајдынов өз мүштәри-ләринин шәрәфинә шәһәрин ән сәфалы јерләриндән бири олан «Бузхана-нын һәјәти»ндә гонаглыг тәшкил етмишди. Һәмин гонаглыға шәһә-рин мүсәлман, һәм дә ермәни һиссәсиндән 150-јә һахын адам дө'вәт олунмушду. Бу зияфәт әслиндә һәр ики гардаш халгын достлуғ байра-мы иди. Гонаглыгда ханәндә Ислам Абдуллајев, тарзән Балача Грикор, каманчачы Мирзә, ханәндә Гаракөз Зүлфүғар вә Күлаблы ашығлары Аббасгулу вә Нәчәфгулу да өз дәстәси илә иштирак едирди. Ијирми бир јашлы Сејид дә әмиси Сејидәли илә һәмнин мәчлисә гонаг кәлир. Мәчлисин ахырында Сејидәли масабәји Ханлыг Сәлимдән Сејидин оху-масына ичазә вермәсини хәиш едир. Сејид уста тарзән Грикорун вә гочаман каманчачы Мирзәнин мүшајнәти илә «Баяты-Исфahan» муға-мыны охујур. Кәнч ханәндәнин әзәмәтли вә инчә сәси, муғамы тамам-дәсткәһ охумасы динләјичиләри һәјран едир.

Гаш гараланда 150 атлы Ирәван гапысындан шәһәрә дахил олар-кән «Гарабағ шикәстәси»ни дует шөклиндә охујан Ислам илә Сејидин инчә сәси күчәләрә, өвләрин еванларына чыхан минләрчә шәһәр әһли-нин үрәкләрини ригтәтә кәтириди. Дејиләнә көрә, атлы дәстәси шәһә-рин мәркәзи һиссәси олан «Килсә мејданчасы»на дахил олдуғда, Сејид-дән мәләһәтли сәсини ешидиб ону көрмәјә чан атан минләрлә шәһәр сакини Сејидә «Гарабағ шикәстәси»ни јенидән охумағы хәиш етмиш-ләр.

Бу һадисәдән сонра Сејидин шөһрәти бүтүн Гарабаға јайылыр. Де-мәк олар ки, Шушада гурулан бүтүн мәчлисләрә ону дө'вәт едирләр. О дөврүн Мәшәди Зейнал, Мәрди Чаныбәјов, Балача Грикор, Мәли-бәјли Һәмид, Мәшәди Чәмил Әмиров вә Татевос Арутюнов кими мәш-һур тарзәнләр Сејидлә мәчлисә чыхмағы өзләри үчүн шәрәф биллир-ләр. Бу исә сәбәбсиз дејилди. Чүнки Сејидлә јүксәк дијапазона малик сәс олмагла, һәм дә муғамлары дүзүкн вә сәлис охумаг габилијјәти вар иди. Онун охумағы нәинки динләјичиләри, һәтта о дөврүн сәнәт јолла-рында сач-саггал агартмыш мәшһур ханәндәләри белә вәләһ едирди.

* * *

Сејид Шушински хүсуси мусиги мәктәби битирмәмишдир. Ләкин о өз фитри истә'дады вә бачарығы сәјәсиндә кәнчлик илләриндә дөврү-328

нүн мәшһур мусигишүнасларындан, өзүндән јашлы ханәндә вә тарзән-ләрдән мусиги елминин сирләрини өјрәнмишди. О, артыг 20 јашла-рында Гарабағын «Урәфа» мәчлисләриндә, «Әснаф» тойларында чыхыш едән биринчи дәрәчәли ханәндә кими ел арасында мәшһур олмушду.

1911-чи илин јайында Шушада аллаһверәғли Кәрбәләји Шири-нин мәчлисидә Сејид Шушински мәшһур мусигичи тарзән Мәшәди Чәмил Әмировла бирликдә чыхыш едир. Мәчлисин соунда Мәшәди Чәмил Мәшәди Сејидәлидән ичазә алыб Сејиди Кәнчә шәһәринә апа-рыр. О заман Кәнчә шәһәри Јелизаветпол губернијасынын мәркәзи ол-дуғундан бурада да тез-тез халг шөнликләри вә мусиги мәчлисләри кечириләрди. Бу мәчлисләрдә Мәлибәјли Һәмид, Дәскәр Гурбанов, Муса Шушински, Әли Чавад оғлу, тарзән Рабадала, каманчачы Бөјүк-киши Әлијев, мәшһур гармончалан Абуталыб Јусифов вә ханәндәлик сәнәтинә јеничә гәдәм гојан Бүлбүл кими сәнәткарлар чыхыш едирди-ләр.

Сејид Шушински Кәнчә шәһәриндә «Тәһран мейманханасы»нда јашайырды. Кәнчә мусигичиләри тез-тез буну топлашар вә Шәрг му-сигисиндән сөһбәт ачардылар. Мейманхананын саһибни гарабағлы Бала Сејид дә мусиги һәвәскары олдуғундан бу мәчлисләрин тәшкили үчүн әлиндән кәләни әсиркәмәзди. Чох кәмдән «Тәһран мейманханасы» мусиги салонуна чеврилир. Шәһәрә кәлән гонаглар Сејидин көзәл сәси-ни динләмәк хәтиринә «Тәһран мейманханасы»на ахышырдылар. Аз бир вахт ичәрисиндә Сејид кәнчәлиләрин ән севимли бир ханәндәси, Кәнчә мәчлисләринин бәзәји вә јарашығы олур.

Кәнчәдә елә бир тој вә урәфа мәчлиси олмазды ки, Сејиди ора чағырмасынлар. Сејидә тәләбат о гәдәр чох иди ки, буну нәзәрә алан мәчлис саһибләри онун күлләрини өз араларында бөлүрдүләр. Чох кә-мәдән Сејид өз сәнәт достлары тарзән Мәшәди Чәмил вә мәшһур гар-мончу Абуталыб Кәрбәләји Мухтар оғлу илә нәинки Кәнчә, Шамхор, Товуз вә Газах маһалында, һәтта Тифлис шәһәриндә белә шөһрәт та-пыр. Нәһәјәт, 1911-чи илин ахырларында «Общественное собрание» адлы ермәни клубу Сејид Шушинскини чыхыш етмәк үчүн Тифлис шә-һәринә дө'вәт едир.

* * *

XX әсрин әввәлләриндә Загафғазиянын мәркәзи Тифлисдә бир сыра мәдәнијјәт оцағлары ачылмышды: «Артистическое общество», «Казонный театр», «Тифлискоје собрание», «Дворјански клуб» адлы театр биналары вә «Общественное собрание», «Народный дом» клуб-лары фәалијјәт кәстәрди. Тифлис мүнһити Сејид Шушинскинин пешә-кар бир ханәндә кими тәрбијә алмасында Шушадан һеч дә әз әһәми-јәтли олмашышдыр.

Сејид Шушинскинин һәјәт вә јарадычылығ дөврүнү үч јерә бөлмәк олар: Шушада Нәввабын мәчлисидә иштирак етдији илк кәнчлик ил-ләри (1907—1911); Күрчүстанда кечирдији дөвр (1911—1919) (Сејид Шушинскинин вокал сәнәтинә јијәләнмәси, бәдин зөвгү, һәм дә сәһнә усталығы бурада чүчәрмәјә башламышды. Елә бурада да Шәргин мәш-

тур тенору Әбулһасан хан Игбал-Солтанын мәктәби илә таныш олмушду; лakin Сейдин бир мугәнни кими формалашмасында Азәрбајчан вокал мәктәбинин банниси Чаббар Гарјағды оглунун бөјүк тәсири олмушду.

Мәһз Сейид мугам аләмнини сирләринә бөјүк Чаббарын тәлимләриндә јиләләнмишди. Тәсадүфи дејилдир ки, о, һәмшиә Гарјағды оглунун тәләбәси олмасы илә фәхр етмиш вә сәнәт сәһасында нә гәдәр гәләбә әлдә етмишсә, һамысыны Чаббарын ады илә бағламышды.¹

Сейид Тифлисдә кәлән или (1911) Тифлис мәчлисләриндә, клубларда вә театр тамашаларынын фәсилләриндә Чәкмәчи Мәһәммәд, Мәчид Бәһбудов, Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев, Мәшәди Гафар, Мәрди Чанибәјов, Мәшәди Зейнал, Бала оғлу Гринкор, Левон Гараханов, Севн, Кеворк, Рубен Гараханов кими кәркәмли мусигичиләр чалыб-оқујурдулар.

Сейдин Тифлисдә илк дәфә рәсми чыхышы 1911-чи илги декабрында «Общественоје собрание» адлы ермәни клубунда мәшһур тарзән Бала оғлу Гринкор вә каманчачы Севинин иштиракы илә олмушду. Консерт кечәси Тифлисин бүтүн охујан вә чаландлары «Шур» мугамыны бөјүк мәһарәтлә охујан кәнч ханәндәни гызғын алгышларла тәбрик етмишләр. Сейдин биринчи концертиндән сонра онун шөһрәти илдирым сүрәти илә шәһәрә јайлыр. Дејиләнә көрә, Сейдин афишасы иккинчи дәфә вурулдугда клубун әтрафына ики миңдән артыг тамашачы топлашмышымыш. Икинчи концерт кечәсиндә Сейиди мұшајиәт едән гочман тарзән Мәрдинка онун мәләһәтли сәсиндән вә мусиги билгиндән һејратләнәрәк тамашачылара мұрачнәтлә демишдир: — Белә мәләһәтли бир сәслә охујанын олмасыны чоҳдан арзулајурдым.

Чох кечмир ки, Сейид бүтүн Тифлисдә истеҗадлы ханәндә кими таныныр. Онун концертләринә тәкчә азәрбајчанлылар дејил, ермәннләр, күрчүләр вә ләзкиләр дә ахышыб кәлирдиләр. О заман Сейдин концертләри јерли гәзетләрдә еҗлан едилдирди. Хүсусилә, ермәни дилиндә чыхан «Горизон» гәзетиндә Сейдин шәкилләри вурулур вә онун ханәндәлик фәалијјәти һагғында тез-тез рәјләр јазылырды. Сейдин Тифлис динләјичиләри гаршысында сон дәрәчә мұвәфәғијјәтли чыхышларыны нәзәрә алан театр вә клуб сәйилләри ону кәркәмли бир ханәндә кими театрла дәвәт едиб тамашаларын фәсилләриндә охудардылар. Бу исә театрга кәлән тамашачыларын сәјыннын күндән-күнә артмасына сәбәб олурду.

Сейид К. Ј. Зубалов адына «Народны дом»да дә чыхыш едирди. «Народны дом» Тифлисин ән бөјүк мәдәнијјәт оцагларындан бири иди. 1909-чу илин март ајынын 24-дән фәалијјәтә башлајан «Народны дом»ун зәнкни китабханасы, бөјүк тамаша вә мұһазирә салону вар иди. Халг евиндә 12 дилдә мұһазирә кечирлир вә тамаша көстәрилдирди. Тәкчә 1912-чи илдә халг евинин 12 бөлмәсиндә 11 дилдә 233 тамаша көстәрилмишдир.²

Зубалов адына «Народны дом» театрынын бинасында ајда ики дәфә Азәрбајчан Драм Театры труппасы тамаша көстәрилди. Башга

¹ Бах: Ф. Шушински. Чаббар Гарјағды оғлу. Азәрнәшр, Баки, 1964, сәһ. 97.

² Бах: «Городской Народный дом» имени К. Ј. Зубалова, Тифлис, 1913-чү ил.

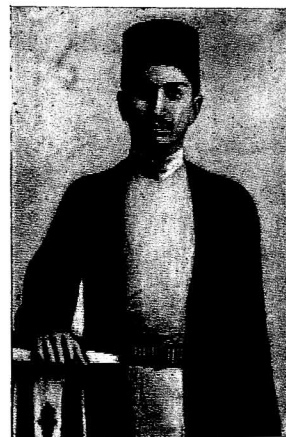
театрларда олдуғу кими бурада да Сейид Шушински тамашаларын фәсилләриндә охујарды.

1912-чи илдә Тифлисдә «Молла Нәсрәддин» журналынын редактору Чәлил Мәммәдгулузадәнин, Әлимирзә Нәрнмановун, Јусифбәј Таһировун тәшәббүсү вә Сейид Шушинскинин шәхсән јахындан көмәји илә Тифлисин азәрбајчанлылар јашајан һиссәсиндә (Шејтанбазарда) «Аудиторија» адлы јени клуб ачылыр. Һәмнн клубда тәкчә концертләр дејил, ејни заманда театр тамашалары да вериләрди. Клубун ачылышы күнү Сейид Шушинскинин рәһбәрлији илә Тифлис сәзәндәләринин бөјүк «Шәрг концерти» олмушду. Консертдә тамашачылар тәрәфиндән мәнәббәтлә гаршыланан Сейид тарзән Мәшәди Зейналын мұшајиәти илә «Маһур» охумушду.

Сейид Шушински концертдән әлдә едилән пулун һамысыны клуба вермишдир. «Аудиторија» клубу да Сейид Шушинскинин мадди јардымы нәтичәсиндә ачылмышдыр. Сейид бир «мессенат» кими һәм театра, һәм дә театрда иштирак едән артистләрә мадди јардым көстәрилди.

Бу клубун әтрафында һүсејн Әрәблински, Мирзәаға Әлијев, Әли Гурбанов, Сидги Рунулла, Ибраһим Исфаһанлы, Мирзәли Аббасов, Мирзәхан Гулијев, С. М. Қирманшаһлы, Алија ханым, Тәрлан ханым, П. Таналиди вә Мустафа Мәрданов кими мәшһур сәнәткарлар топлашарал Азәрбајчан драматургларынын, хүсусилә Үзејир Һачыбәјовун операларыны вә мусиги комедијаларыны тамашаја гојардылар. Бу әсәрләрдә Сейид Шушински баш ролларда ојнајар вә театрдан бир гәпни пул алмазды. Тифлисдә чыхан гәзетләрдә Сейдин чыхышлары хүсуси еҗлан едиләр, онун сәһнә фәалијјәти һагғында јахшы рәјләр јазыларды. Мәсәлән, онун чыхыш етмәси һагғында «Гафғаз» гәзети еҗланларынын бириндә јазырды: «Нојабрын 4-дә мұсәлман драм чәмијјәтинин идәрә һејәтинин јығынчағында гәрәра алынымышдыр ки, 1913-чү ил нојабрын 15-дә «Грузинскоје дворјанство» театрында мәшһур мұсәлман ханәндәси Сейдин вә кәнч опера артисти Алија ханымын иштиракы илә тамаша көстәрилсин»¹.

Һәмнн күн Үзејир Һачыбәјовун «О олмасын, бу олсын» опереттасы тамашаја гојулур. Әсәрдә Мәшәди Ибад ролунда Мирзәли Аббасов, Құлназы Алија ханым, Сәрвәр ролуну исә Сейид Шушински ојнамыш-

Кәнч ханәндә (1913-чү ил).

¹ «Кавказ» гәзети, 6 нојабр 1913-чү ил, № 252.

ды. Мүвәффәгигијәтлә кечән тамаша һаггында һазылымш рәјдә дејилірди: «Үмумигијәтлә тамаша өз ансамблы илә јахшы кечди. Тамашаның мүвәффәгигијәтинә сазәндәләр көмәк етди. Театр ағзыначан долу иди».¹

Сејид Шушинскиниң Тифлисдәки сәһнә фәалијәтиндән өз онун Азәрбајҗан театр вә мусиги мәдәнијәтинин инкишафындакы ролундан бәһс едән көркәмли сәһнә һадими, Азәрбајҗан ССР халг артисти Мустафа Мәрданов өз хатирәләриндә јазыр:

«Һәр дәфә ону (Сејид Шушинскини — *Ф. Ш.*) көрдүкдә, ја сәһни радиоһа ешитдикдә кәнчлијим, Тифлис шәһәриндә кечирдјим илк јарадычылыг иләрим кино ленти кими көзүмүн гаршысындан кәлиб кечир. Сејид Шушински Тифлисдә шөһрәт газанмыш әсл халг ханәндәләриндән иди. Мән онунла Тифлисдә таныш олмушам. Сејид Шушински габаглар сәһнәјә чыкмазды, анчаг тамашадан әввәл вә фасиләләрдә пәрдә габагында охујарды. Тамашачылар ону севирдиләр.

Сејид театрдан ажрылмазды, бош саатларыни театр мәшғәләләринә һәср едирди. Театр ишчиләри Сејидни инкишаф етмәси үчүн она көмәк кәстәридиләр. Беләликлә, о, кет-кедә опера вә оперетталарда чыхыш етмәјә башлады.

Сејид Шушински Тифлис сәһнәсиндә бөјүк мүвәффәгигијәтлә Ибн Салам («Лејли вә Мәчнун»), Әскәр («Аршын мал алаң»), Сәрвәр («О олмасын, бу олсун») ролларыны өзүнәмәхсус оријиналлыгга ифа едирди.

Бир дәфә Сејид Шушински Тифлис шәһәринә мәшһур актјор А. Аветисјанын режиссорлуғу илә ермәни дилиндә тамашаја гојулан «Аршын мал алаң» опереттасында Әскәр ролуну (Азәрбајҗан дилиндә) чох көзәл ифа етди (баш роллары ифа едәнләр исә ермәни дилиндә данышырдылар). О, күрчү актјорлары илә дә «О олмасын, бу олсун» опереттасында Сәрвәр ролунда мәһарәтлә чыхыш етмишдир.

Гејд етмәлијик ки, Сејид өз чыхышларында биздән пул алмазды. Әксинә, тамаша көстәрмәк үчүн лазым олан хәрчләрини бир һиссәнини һәмшиш өз бојунуна көтүрәрди. О, касыб тәләбәләрә дә мадди јардым едәрди. Газет вә журнал редаксияларына да Сејидни аз көмәји дәјмәмишиди. (Мән бурада «Молла Нәсрәддин» журналына өз онун әмәкдашларына Сејидни көмәјини нәзәрдә тутурам). Инчәсанәт вә әдәбијат һадимләри јахын олан Сејиди сөзүн әсл мәһнасында һәггиги бир «мессенат» алдандырмаг оларды».²

1912-чи илдә Тифлис «Мүсәлман чәмијәти-хејријјәси» мәшһур Азәрбајҗан артисти Һүсејн Әрәблинскини Тифлис шәһәринә дә'вәт едир. Һ. Әрәблинскиниң Тифлисә кәлмәси хәбәри илдырым сүр'әти илә шәһәрә јайылыр. Тифлисин бүтүн театр вә мусиги һадимләри онун әтрафына топлашыр. О заман Һ. Әрәблинскиниң режиссорлуғу вә шәхсән иштираки илә Тифлисдә јашајан Азәрбајҗан артистләри бир чох театр тамашалары көстәришдиләр. Тифлис тамашачылары бөјүк актјорун өзүнәмәхсус бир мәһарәтлә ојнадығы роллара бахмаг үчүн чан атырдылар. Онун башга бир зөвглә јаратдығы Надир шаһ, Нәчәфбәј вә Ағамәһмәд шаһ Гачар образлары тамашачылары вәчдә кәтирәрди.

Һ. Әрәблинскиниң Тифлисдә гастрол сәфәри башга сәнәт достлары кими Сејид Шушинскиниң дә һәдсиз севинчине сәбәб оларды. Һ. Әрәблински Сејид Шушинскиниң һәм сәһни, һәм дә сәнәткарлыг габилијјәтинә бөјүк гијмәт верәрди. Тәсадуғи дејилдир ки, Һ. Әрәблински Тифлис театрларында һазырладығы тамашаларын фасиләләриндә охумаг үчүн һәмшиш Сејиди дә'вәт едәрди. Һәтта бир дәфә «Қазонун театр»ын бинасында Һүсејн Әрәблински Сејид Шушинскиниң иштираки илә Тифлис мусигичләрини топлајыб Шәрғ концерти тәшкил етмишиди. Гејд етмәлијик ки, бу концерт Һүсејн Әрәблинскидән габаг Ә. Һагвердијевни тәшкил етдији илк Шәрғ концертләриндән бир гәдәр сечилдирди. Консертдә бөјүк мүвәффәгигијәтлә чыхыш едән Сејид Шушински Һ. Әрәблинскиниң тәшәббүсү вә мәсләһәти илә Азәрбајҗан сәһнәсиндә илк дәфә оларағ әјиндә фрак костюм, ағ ипәк көјнак, әлләриндә ағ әлчәк, чибдә ағ ипәк дәмәл, дөшүндә гызыл медалјон, бојунда гара бант сәһнәјә чыхаркән тамашачылары һејрәт бүрүмүшдү. Шәрғ мусигисини ифачылыг әдәтини көрә ханәндә охујанда тарын вә каманчаны мушајиғи илә охујарды. Лакин Шәрғин бу әдетини «позан» илк дәфә Сејид олмушдур. О, сәһнәјә тар вә каманчасыз чыхараг о заман Италијада мусиги тәһсилини јеннә битириб Тифлис шәһәринә кәлән Иран консулу Мәчид әли-Сәлтәнәниң гызынын фортепианода мушајиғи илә ајағ үстүндә «Баяты-Исфәһан» муғамыны охумушдү. Сејиддән сонра сәһнәјә чыхан Һ. Әрәблински Һамләтин «Олум, ја өлүм» монологуна сөјләмишди. Театрын салонунда әјләшән мин беш јүздән артыг динләјичи ајаға галхыб Сејид Шушинскини вә Һүсејн Әрәблинскини дәфләрлә сәһнәјә дә'вәт едиб сәһмини алгышларла онлара өз миннәтдарлығларыны билдирмишдиләр.

Гејд етмәлијик ки, Сејид илә Һүсејн Әрәблински сәнәт достлуғундан әләвә һәјатда белә сәһмини дост идиләр. Һ. Әрәблински Тифлис гастролларына кәләндә һәмшиш Сејидлә бир јердә олар, она театр сәнәтиндән данышар, Сејид исә бөјүк актјора Шәрғ мусигисиниң сирләриндән гәрибә һекајәтләр сөјләјәрди. Бу ики бөјүк сәнәткарын достлуғу он илә јахын (1911—1919) давам етмишиди. 1919-чу илин март ајында бөјүк сәнәткар Һүсејн Әрәблинскиниң һәјатына гәсд едилди. Һ. Әрәблинскиниң өлүмү Азәрбајҗан инчәсанәти үчүн ағыр итки иди. Бу хәбәрдән мүтәәсир олан Сејид, Тифлис артистләри вә мусигичләри адындан мөрһумун аласинә ашағыдакы мәзмунда телеграм вурмушдү:

«Биз Тифлис шәһәринин Шәрғ мусигичләри, миллијәтләриндән асылы олмајараг бүтүн ханәндә вә артистләри мәнфур гатилин әли илә вахтсыз һәлак олмуш сәнәткар јолдашымыз Һүсејн Әрәблинскиниң аиләсинә дәрин һүзнлә башсағлығы веририк.

С. Шушински».¹

Сонралар Сејид Шушински көркәмли актјор Һүсејн Әрәблинскиниң адыны һәмшиш бөјүк һөрмәт вә ифтихарла чәкәрди:

«Һәр дәфә Һүсејни хатырладыгда, онун јаратдығы унутулмаз вә разлар һаггында дүшүндүкдә истар-истәмәз Тифлисин әлли ил бундан әввәл театр әләми, мусиги һәјаты көзләримини өнүндә чанланыр. Әрәб-

¹ «Кавказ» газети, 1913-чү ил, № 263.

² М. Мәрданов. Хатирәләрим. Баки, 1964, сәһ. 80—81.

¹ «Азәрбајҗан» газети, 1919-чу ил, № 55.

лински Тифлисә гонаг кәләндә «Гречески пассаж»да оларды (мәңзилл орада иди). Биз һәр сәһәр көрүшәрдик. Һүсејн олдуғча мәдени, аличә-наб вә төвәзәкар бир инсан иди. О, чох сәлиғәли кејинәрди. Һүсејн үтү-сүз палтар кејинмәзди. Буна көрә дә отагда һәмшишә онун үтүсү һазыр оларды. Мән театр сәнәтинин нә олдуғуну јалныз онун ојунунда дәрк етмишәм. Һүсејнин ады афишаларда јазылаида театр салонлары агзы-начан адам илә долу оларды. Һүсејн сәһнајә чыханда нәнкик тамаша-чылар, һәтта Тифлисин ән мәшһур ермәни, рус, күрчү актјорлары, хү-сусилә рус режиссорлары кәлиб һејрәтлә тамаша едәрдиләр».

Молланәсрәддинчи Әлигулу Гәмкүсар Сејид Шушинскини «Мол-ла Нәсрәддин» журналынын редактору Чәлил Мәммәдгулузадә илә таныш етмишди. Сонралар Мирзә Чәлил Сејидин ән јакын достларындан бири олмушду. О, тез-тез Сејиди, тарзән Мәшәди Зейналы евинә дә вәт едиб онун көзәл, мөләһәтлә охудуғу муғамлары динләмәкдән дој-мазды.

Мә'лум олдуғу ки, Мирзә Чәлил Шәрг мусигисини, ону тәблиғ едән халғ ханәндәларини вә ел ашығларын чох севириди. О, өзү һәм дә һәвәскар мусигичи иди. Мирзә Чәлил көзәл неј чаларды. Һәтта каман-ча чалмағы белә өјрәнмишди. Гардашы Мирзә Әләкбәрди дә сәси варды. Һәмидә ханымын хатирәләриндән мә'лум олур ки, Гарабағын Кәһ-ризли кәндиндә олан бир тојда чамаатын ханиши илә Мирзә Чәлил тү-тәкдә «Секәһ» чалмыш, гардашы Мирзә Әләкбәр исә охумушду.

Шүбһәсиз ки, Мирзә Чәлилин Шәрг мусигисинә олан һәвәси вә му-сиги әләтләриндә чалмағы бачармасы он Сејид Шушински ки, ми мәшһур бир ханәндә илә достлуғуна мүсбәт тә'сир етмәјә билмәзди. Ејни заманда динә, чәһаләтә, авамлыға вә наданлыға гаршы мүбаризә апаран «Молла Нәсрәддин» журналынын мә'нәви вә сјисә әһәмийјәти-ни дәрк едән Сејид, журналын вахтлы-вахтында чыхмасы үчүн әлиндән көлән көмәји әсиркәммәшиди. Мәһз буна көрә дә Сејид Тифлисин кү-бар аиләларинин тој шәһликләриндән әлдә етдији кәйрдән «Молла Нәсрәддин» журналынын нәшринә сәрф едирди.

Сејид Шушинскини «Молла Нәсрәддин» журналына етдији јар-дымы һағында Азәрбајчан театр тарихинин чанлы энциклопедијасы олан бөјүк сәнәткар һачаға Аббасов белә данышырды: «1913-чү илдә мәрһум Һүсејн Әрәблински илә бирликдә Тифлис шәһәринә артист Мирзаға Аббасовун бенефисинә кетмишдик. Тифлиسدә јазычы достумуз Чәлил Мәммәдгулузадә (Молла Нәсрәддин) илә көрүшдүк. О, бизи евинә гонаг дә'вәт етди. О заман Тифлис шәһәриндә Мирзә Чәлилин рәһбәрлији алтында «Молла Нәсрәддин» журналы нәшр едилдири. Сөһ-бәт әснасында Мирзә Чәлил деди:

— Һачаға, сон ики әјда журналымыз чыхмырды, чүнки пулуmuz олмадығына көрә мәтбәә нәшр етмирди. Јакшы ки, бу күнләрдә Сејид Шушински Батумдан кәлди вә журналын һәр ики нүсхәсинин пулуну вердикдән сонра дүбарә мәнә 200 манат гызыл пул көндәрди.

Ону демәк истәјирәм ки, Сејид Шушински шәхси мәнәфејини кү-дән сәнәткар олмамышдыр. О, һәмшишә Азәрбајчан театрына вә артист-

ләринә мадди јардым етмишди. Сејидин Азәрбајчан мәдәнијәти тари-хиндә хидмәтләри унутулмаздыр.¹

Сејид Шушински истәр Тифлиسدә, истәрсә дә Бақыда јашајыб ја-радан һәмсәнәтләри илә адичә достлуғ етмәмишди. О, ејни заманда онларын дәрдинә галмыш вә һәр чүр мадди јардым көстәрмишди. Һа-чаға Аббасов јенә дә өз хатирәләриндә сејләјир ки, бә'зән мадди вәзјә-јәтимиз ағыр оlanda бир груп артист јығышыб Тифлисе, Сејидә гонаг кедәрдики. Аға бизи чох мәһнунийјәт вә меһрибанлыгла гәбул едәр, бизи јол хәрчимизни, меһманхана һағ-һесабымызын һамсыны өләдик-дән сонра палтары олмајан актјорлара костюм тикдирәр, һәтта шиғри-рак етдији театрдан бир гәлик белә алмазды. Устәлик Бақыја гајыдан-да һәр биримизә һәдјијәләр вә јол хәрчилији белә верәрди...

Сејидә ади мусигичи демәк дүзкүн олмазды. О өз милләтинин тә-рәггиси, кәләчәји һағында дүшүнән, онун инчәсәнәтинин шөһрәтләнди-рән мәдәнијјәт хадими иди. Шүбһәсиз ки, Сејид башгаларына нисбәтән варлы иди. О, Гағгаз чанишинин «Сарај мүғәннис» олмагла јанашы, һәм дә шәхси ресторан, меһманхана саһиби иди, һәтта «Мерседес» мар-калы автомобилли белә варды.

Сејид өз дөврүнүн дөбдә олан ханәндәси иди. Она бәсләнән гајғы, дигәт вә һөрмәт өз ханәндәләрә олмамышды. Гурбан Пиримов Се-јидин Тифлис дөврү ханәндәлијини јадына саланда һәмшишә «аһ» чәкиб-дејәрди:

— Әши, билирсән Ағаја нечә һөрмәт едирдиләр.

Мән өзүмү билмәмәзлијә гојуб сорушардым:

— Јә'ни чох пул верәрдиләр?

— Әши, сән нә данышырсан, башын харабдыр? Пул нәдир, зад нә-дир? Әши, сән брилјантдан даныш, гаш-дашдан даныш.

Сонра Гурбан әми сағ әлини ачыб бармағларыны јүнкүлчә үзүнә-тохундуруб сөзүнә давам едәрди:

— Әши, бу өлсүн, онун варлы ермәни тачирләринин, әдабә күрчү кнјазларынын мәчлисләриндә охумағыны көрүб ешитсәјдин, дәли олар-дын. Фиридун чан, она пул вермәздиләр һа...

— Бәс нә верәрдиләр?

Онун башына о гәдәр гаш-даш төкәрдиләр ки, кәл көрәсән. Һәтта: көзәл гадынлар бармағларындакы брилјант үзүкләри чыхардыб Аға-нын гавалына төкәрдиләр. Јакшы јадымдадыр, бир дәфә мән, Саша вә Сејид Шушана Мирзәләбәјликдә кимисә тојуну едирдик. Һава бир гә-дәр исти иди. Сејид охундан сонра үстүндә рус чарынын шәкли олан бир нечә палазгулағ бешјүзүлүкдән она шлјапа дүзәлдиб папағын әвәзинә-башына гојуб дедиләр:

— Аға, һава истидир. Бу кағыз шлјапаны гој ки, сәрин олсун.

Сонра Гурбан әми бир гәдәр фикрә кедиб гәлјаныны тәнбәки илә-доддурдугдан сонра сөзүнә давам едәрди:

— Әши, сәнә зарафат кәлмәсин. Аға белә аға иди. Мән дә, јазығ-Саша да, Аға илә мәчлисдә чалыб-охумағын һәсрәтиндә идик. Амма Чаббардан кең билмирдик.

¹ Һачаға Аббасовун хатирәләриндән.

Сейд Шушинскийннн граммофон валларына охуудугу муғамларын каталогу. (Кијев, 1914-чү ил).

лар дүзөлдөрдилер. Һәмнин кечөлөрдө Мирзә Чәлил, Әбдүррәһимбәј Һагвердијев, хуsusилә Һүсейн Чавид Сейди динлөмөкдөн доймаздылар. Сейдин иштиракы илә дүзәлән мәчлисләрдә јахындан иштирак едән Әзиз Шәриф бу кечәләрдән бирини белә хатырлајар:

«...1914-чү ил 14 март төк күнү, достум Исмајил Һәгги бир чох достларыны, о чүмләдән дә Әрәблинскини евинә һаһара дә'ват етмишди. Һәггикилә кәләнә Һүсейн Чавид, Мирзәли Аббасов вә јенә ики һәфәр гонаг орада иди. Бир аздан сонра Надир Ибраһимов¹ вә ханәндә Сейд кәлдиләр.

...Әрәблински дә кәлди... Тәфсилаты јазмаға имканым јохдур. Бурада отуз бешә, гырха гәдәр адам јығылмышды. Габагча Надир тар чалды, гызлар ојнады. Сонра Сейд охуду... Сейдин «Шур» муғамына һеч сөз ола билмәзди. Онун охумағы һамыны вәләһ еләмниди.

...Кечә јарыја ишләјәндә биз бөјүк дәстә илә евдән чыхдыг. Сейд Шинкәстәни башлады, нә башлады! Тары да Надир чалырды. Бу мусигидән адамын руһу тәзәләнирди... О кечә чох шаиранә кечәјди. Чүнки кәңч Сейдин сәси вә мәктәбли Надирин хуsusи илаһамла диндирдији

¹ Надир Ибраһимов мәшһур тарзин, ејин заманда кәзәл камагча, пиано вә гармончалан олмушдур. Сонралар Москва итгиләдијат институтуну битирән Надир вәтәни Азәрбајҗана гәјятмышды. Әввәлләр Мәлијә Халг комиссари, сонралар исә тичәрәт комиссари вәзифәләриндә ишләмишдир — *мүғаллиф*.

Гурбан Пиримовун Сейд һаггында сөјләдији белә әһвалатлардан чох мисаллар чәкмәк олар... Лакин бурада бир һәггиғати е'тираф етмәк лазымдыр ки, Сейд Шушински истәр сарај мүғәннилијиндән, истәр саһиб олдуғу ресторан вә мейманханадан, истәрсә дә сәјсәз-һесабсыз тој мәчлисләриндән кәлән кәлиринин һамысыны театр тамашаларынын тәшкилине, гәзет-журнал нәшринә, етијяҗчы олан сәнәткарлар вә јохсул тәләбөләрә, бир сөзлә, миллиәтин мәдәни етијяҗларына сәрф етмишдир. Һәтта о, ингилаба гәдәр

Тифлис болшевик тәшкилатына вә ингилабчылар вәлә мадди јардымыны әсиркәмәмишди. Бунлардан әләвә сәхавәтли сәнәткар, Антантанын акенти олан чәкляд Андроникин әлиндән зәррә чәкмиш кәндилярин вә гачгылыларын хејринә концертләр вәрәрәк онлар мадди јардым етмишди.

О дөврдә Тифлисдә јашајан азәрбајҗанлы зијалылар вә мәдәнијәт хәдимләри Сейдлә көрүшмәк, кәзәл сәсини динләмәк үчүн онун шәрәфинә тез-тез кечөләр тәшкил едәр вә гәбул-бајҗанлы зијалылар вә мәдәнијәт хәдимләри Сейдлә көрүшмәк, кәзәл сәсини динләмәк үчүн онун шәрәфинә тез-тез кечөләр тәшкил едәр вә гәбул-

тары һамынын гәлбини охшајар, һамыја сонсуз естетик ләззәт вәрирди...»¹

Шүбһәсиз ки, кәңч Сейдин Мирзә Чәлил, Әбдүррәһимбәј, Һүсейн Чавид вә Һүсейн Әрәблински кими бөјүк сәнәткарларла дуруб-отурмасы онун көркәмли бир мәдәнијәт хәдими кими инкишаф едиб танынмасында мүсбәт тә'сирн олмушдур. Мәрһум ханәндә гоча вахтлары өмрүнүн Тифлис дөврүнү, сәнәт достларыны, хуsusилә Һүсейн Чавиди вә Әрәблинскини тез-тез јад едәрди. Һәмишә Һүсейн Чавиддән ағыздолусу данышарды вә дејәрди ки, мән Һүсейн Чавид истә'дадда, гәбилијәтдә вә мүтәфәккирдә икинчи бир шаир танымарам. Доғрудур, мән муғам охујанда ше'рләри әсасән Һафиздән, Фүзулидән, Сейд Әзимдән охујарам. Лакин нәдәнсә Һүсейн Чавидә мејлим даһа чохдур. Чүнки, Чавидин ше'рләриндәки һикмәт, мәнтиг, мә'на дәриндир. Мән Тифлис мәчлисләриндә вә концертләрдә Һүсейн Чавидин ше'рләрини чох охумушам, хуsusилә онун:

«Чых булудлардан еј әфсанәви гыз»

рәдифли мәшһур ше'рини тез-тез охујардым. Сонра Чавидин өзү ше'рләриндән парчалар топлајыб мәнә вәрәрди ки, о лан мәчлисләрдә охујум.

Ону да дејим ки, Чавидин гәзәлләр, ше'рләри һәр муғамын руһуна ујғун кәлмирди. Мәсәлән, онун ше'рләрини лирик-ашиғана мотивләрдә долу олан «Сөкаһ» үстүндә вә јахуд шадлыг рәмзи олан «Шур» үстүндә охуман олмас.

Чавидин ше'рләри дә өзү кими үсјанкар, дөврүндән наразы, халгы мүбаризәјә, әдәләтә чағырандыр. Буна көрә дә мән һәмишә онун ше'рләрини эн чох үсјанкар «Чаһаркаһ»да, дөјүш руһун «Маһур» үстүндә охујардым: мән, «Чаһаркаһ»ы зилдән бәрдаш етдикдән сонра муғамын «мајә»синә енәндә Чавидин бу мәшһур ше'рини:

Рәғси тә'лим едијор ахсағлар,
Әзәмәт дүшкүңдүр алчағлар,
Һәр күләр үзлә әлүм, ган көрүрәм,
Пәк јахын достлары дүшимән көрүрәм.
Јурду сарымыш гәбәлгы, јалтағды,
Јүкәлиши вәрса сәбаб алчағды.

арам-арам охујудгдан сонра муғамын «Бәстә-Никар» шө'бәсинә кечәндә:

Әски даһиләр «иштә һәгг» дедиләр,
Чырпынәб бир һәгигәт иләдиләр.
О һәгигәт бу күн хәјәл олүјор,
Дүн ки, ишә бахышлар бу күн солүјор.

— ше'рини охујардым.

Сонра ханәндә сөјләјирди ки, Чавидин ше'рләрини эн чох «Чаһаркаһ»ын «Һасар-мүхәлиф» шө'бәләрини охујанда истифадә едәрмиш. Хуsusилә, «Һасар» охујанда шаирини бу ше'ри елә бил «Һасар» үчүн дејилмишдир:

¹ Әзиз Шәриф. Кечмиш күнләрдән. сәһ. 184—185.

Һәр күнөшә кирдим ләкәлн көрдүм,
Һәр вичдана кирдим көлкәлн көрдүм,
Парлаг иманлары шүбһәлн көрдүм,
Мәкәрсә һәр чиләв бир хулја имиш.

«Мүхалиф»ә кечәндә исә Сејид тәләсмәдән өзү дә арам-арам бу ше'рә
мүрачигәт едәрмиш:

Алтун әсридир һәп иззү намус,
Јохсуллара күн јох, ја мәһ ол, ја сус!
Һәр кәс инсанлыгдан дәм вурур, әфсус!
Һәп јалан тәмәлсиз бир севдә имиш.
Јаралы көнлүмү тиканлар дешди.
Кимдән вәфа умдум гәнимы ичди.
Чаван өмрүм фәриад ичиндә кечди,
«Сәәдәт» әмәли бир ре'ја имиш.

Бөјүк мүғәнни «Мүхалиф»дән «Чаһаркаһ»ын сон шө'бәси олан
«Мәнсуријјә»ә кечәндә јенә дә Чавидә мүрачигәт едәрди:

Дедиләр: «Зүлмә гаршы дурма, әһил!»
Дедиләр: «Һәрә гош, ја өз, ја әзил.
Чалыш, парла, јүксәл, унутма аңаг,
Јашамаг бир һалса, јашатмаг да һаг.

Сејид охудуғу бу ше'рләрдә инсанлары мәрд, сәдагәтлн, намуслу
олмаға чағырарды. О, «Османи» муғамыны охујанда јенә дә һүсејн Ча-
видә мүрачигәт едәрди:

Чалыш һәм гәлиб ол, мәрд ол.
Бу ајдын бир һәгигәтдир.
Чаһан бир назәнин дилбәр ки,
Јалныз мәрдә гисмәтдир.

Сејид өз охумаларында бөјүк Сабирин дә ичтимап мә'на дашыјан
гәзәл вә ше'рлиндән истифадә етмишдир. О, «Забул» дәсткаһында
«Мүхалиф»ә охујаркән Сабирин:

Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар,
Дүшмәнләрдә мөһтач олур олсун, нә ишим вар.

— мисралары илә башлајан ше'риндән истифадә етмишдир.¹

Умумијјәтлә, Азәрбајчан ханәндәләри арасында илк дөфә сијаси-
ичтимап мәзмунлу ше'р вә гәзәл охујан јалныз Сејид Шушински ол-
мушдур. Булардан әләвә ханәндә халгы мүбаризәјә чағыран, она өз
һаггыны тәләб етмәји тәлғин едән «Ајыл еј милләт», «Мән бир түркәм»,
«Милләт истәрсә», «Мәзлумларын маршы» кими мүбариз руллу маһ-
нылар да ифа етмишдир.

1914-чү илдә Әбүлһәсән хан Игбал Азәр өз дәстәси илә Тифлиседә
оларкән Сејид Шушински Зубајов адына халг евиндә бүтүн Шәрғдә
таныхан бу муғам устасынын гаршысында дагы бөјүк мөһарәт, сәнәт-
карлыг, күчлү сәс, чөһкәһли зәнкуләләр тәләб едән «Чаһаркаһ» вә

«Маһур» муғамларыны тамам-дәсткаһ охумушдур. Концертдән сонра
зијафәтдә чыхыш едән Әбүлһәсән хан һәмкәры Сејидин сәнәтинә јүксәк
гијмәт вермишди. Тәрзән Дәрвиш хан исә Сејиди Теһрана дэ'вәт ед-
әрәк демишдир: «Сәнин јерин Теһрандыр. Сән һәнки орада, һәтгә бүтүн
Шәрғдә әввәлимчи охујан оларсан».

Ирандан кәлән сәнәткарлар Тифлиседә галдыглары мүдләт әрзиндә
онларла тез-тез көрүшән Сејид гонаглардан Шәрғ мусигисинә даир аз
шеј өјрәнмәмишди. Тифлис көрүшүндән сонра Әбүлһәсән хан өмүрүнүн
ахырына кими Сејид Шушинскинин адыны һөрмәтлә јад етмиш, ону
Гафгазда Чаббар Гарјағды оғlundан сонра икинчи бөјүк ханәндә һесаб
етмишдир.

1913—1914-чү илләрдә Сејид Шушински «Екстрафон» акционер чә-
мијјәти тәрәфиндән ики дөфә Кијев шәһәринә дэ'вәт едилди. О, бурада
өз сәнәт дәстларынын — тәрзән Бала оғлу Грикорун вә каманчачы Се-
винин, сонракы сәфәрдә исә Грикорун оғлу мәһшур виртоуз тәрзән
Бала Мәликов вә каманчачы Рубен Гарахановун мүшәјрати илә сәсини
вала гәздырар. Сејид Шушинскинин граммофон валларына охудуғу
муғамлар («Чаһаркаһ», «Нәва», «Баяты-Исфәһан», «Һумайун», «Раст»,
«Маһур», «Забул», «Күрдү-Шаһназ», «Мирзә һүсејин сөкаһы»), ритмик
муғамлар («Мани», «Аразбары», «Мәнсуријјә») халг тәрәфиндән һәм-
ишә бөјүк рәғбәтлә гаршыланмышдыр. Оун охудуғу муғамлар ичәри-
синдә «Чаһаркаһ» хүсуси јер тутур. Чүнки бу муғамда дөјүш руһу вар-
дыр.

Сејид «Чаһаркаһ»ын мүгәддимәсини башлајаркән башға ханәндә-
ләрдән фәргли олараг муғамы «мәјә»синдән, јәни «Чөвһәри» һиссәсиндән
јох, мәһз муғамын сәккизинчи һиссәси олан «Мәнсуријјә» үстүндә зил-
дә 10—15 дәгигә бәрдашт етдикдән сонра муғамын «валарјә»синә гәј-
дырды.

Мән бунун сәбәбини бир дөфә гочаман ханәндәдән сорушдум. О
деди:

— «Чаһаркаһ» чох ағыр муғамдыр, һәм дә охујан үчүн чидди им-
таһандыр. «Чаһаркаһ»ы сәси кениш диапазонә малик олмајан ханәндә
охуја билмәз. «Чаһаркаһ»ын бәзәји нә тәһәр дөјәрләр, гәјмағы «Мән-
суријјә»дир. Буна көрә дә бөјүк концертләрдә вә мәчлисләрдә «Чаһар-
каһ»ы «мәјә»дән башласан дилләјичини тез јора биләрсән. Мәчлиси әлә
олмаг үчүн ханәндә кәрәк «Мәнсуријјә»дән башласын. «Мәнсуријјә»сиз
«Чаһаркаһ» исә күнөшсиз торпаға бәнзәр».

Бөјүк сәнәткар гоча јашларында да «Чаһаркаһ» ифа едәндә муғам-
мын «Мәнсуријјә» шө'бәсини мөһарәтлә охујурду. Бу факты Сејид
Шушинскинин 1963-чү илдә 74 јашында Азәрбајчан радиосунда оху-
дуғу «Мәнсуријјә»нин лент јазылары бир даһа тәсдиг едир. Бу јашда
«Мәнсуријјә» охумаг XX әср мусиги тарихимиздә Чаббар Гарјағды оғ-
lundан башға һеч бир ханәндәјә мүјәссәр олмамышдыр. Доғрудур,
«Мәнсуријјә» олдуғча зил сәс вә шаграг зәнкуләләр тәләб едир. Ләкин
ону да гәјд етмәк ләзимдыр ки, «Мәнсуријјә»ни ифа етмәк үчүн зил
сәсдән башға бөјүк усталыг да, јәни бу чәтин муғамы техникәсына дә-
риндән бәләд олмаг да ләзимдыр. Тәчүрбә көстәрмишдир ки, бизим елә
ханәндәләримиз олмушдур ки, онларын сәс диапазону үч октаваја ја-

¹ Бах: «Екстрафон» ширкәтинин бурахдығы граммофон валлары. 1913-чү ил, № В—
14554.

хын олдуғуна бахмајарағ, «Мәнсуријә»ни Чаббар Гарғағды оғлу вә Сејид Шушински кими мәнәрәт вә усталығла охуја билмәмишләр.

1916-чы илин әввәлләриндә Сејид Шушински Чәлил Мәммәдгулу-задәнин «Өлүләр» әсәринин тамашаја һазырланмасында иштирак етмәк мәғсәди илә тарзән Мәшәди Зејнал вә јазычы Әлигулу Гәмкүсарла бир-ликдә Бақыја кәлмишдир. Бу барәдә гәзет е'ланларында хәбәр верилмиш, шәһәрин издиһамлы јерләринә афишалар вурулмушду. Һәмин афишаларда «Сејид Бақыја хош кәлмишдир» сөзләри дә јазылмышды. «Каспи» гәзетиндәки е'ланларын бириндә дејилрди: «29 апрел 1916-чы илдә һачы Зејналабдын Тағыјевин театрында мүсәлман артистләрнин иштиракы илә Молла Нәсрәддинин «Өлүләр» әсәри тамашаја гојула-чағдыр. Тамашанын фасиләләриндә мөшһур Сејид Гарабағи-Шушински охуја чағдыр».¹

Сејид Шушински. (1916-чы ил).

Тәһәффүс заманы тамашачылар бир-бири илә сөһбәт едиб дејирдиләр: «На атоһан, адә, чаван оласан, бу усталығла охујасан». Бир башғасы: «Бәһ-бәһ, һалал олсун Гарабағ төрпағына. Кишидә бөјүк сәнәт вар».²

Сејид Шушински, дедијимиз кими, һәм дә исте'дадли бир сәһнә устасы иди. О, 1916–1919-чу илләрдә Бақыда, Шушадә, Тифлисдә, Владифағзда, Батумда, Маһачаладә вә Дәрбәнддә верилән опера тамашаларында мүвәффәқијәтлә чыхыш етмиш, тамашачыларын рәғбәтини газанмишдыр.

Сејид Шушински Бақыда аңчаг театр фасиләләриндә охумур, ајрыча концертләр дә верирди. Азәрбајҗан ССР әмәкдар артисти, мәрһум Чәлилбәј Бағдадбәјов бу концертләрин бириндә алдығы тәәсүрәти сонралар хатырлајарағ јазмышды:

«Сејид Шушинскинин Бақыда илк дөфә охумағыны Тағыјевин театрында еһитдим. О заман театрда тоғулар хулиганлығ едиб чох шулдуғлуг салырдылар. Сејид сәһнәдә охумаға һазырлашаркән, тамашачылар оғу танымадылары үчүн сәс-күј салдылар. Јакин Сејид «Гатар» үстүндә ағзыны ачыб шә'рин бир сәтрини охумамышды ки, салоида көрүмәјән сәкилик олуб, милчәк учушу белә еһидилрди. О, һадир һалларда тапылан вә тамашачылары бир сәнијәдә өзүнә мөфтүн едиб сәс вә аһәнкә малик олуб, бүтүн мәңдис әһлини өзүнә чәлб етмәклә, дигәгәлә гулаг асмаға мөчбур едирди.

Сејид Шушинскинин дәстәви, Шәкилдә (солдан) һағарачы Антон, Сејид Шушински, тарзән Бала оғлу Грикор, каманчачы Севи, (Тифлис, 1916-чы ил).

Сејид Шушински һәртәрәфли исте'дада малик ханәндә иди. Онун олдуғча зил, мөлаһәтли сәси вә узун нәфәсиндән башға ханәндәлик сәнәти сәһәсиндә көзәл фитри исте'дады вә орижинал хусеиңјәтләри олмушдур. Никбин руһлу, тәмтәрағлы муғамларын маһир ифачысы олан Сејид Шушински чох вахт өз дәстәви илә чыхыш едирди. О, мөшһур сәнәткар Бала оғлу Грикор вә каманчачы Севи илә узун илләр әмәкдашылығ етмишдир. Сејид Шушинскинин, Бала оғлу Грикорун вә Севинин тәшкил етдикләри үчлүк (трио) көзәл бир ансамбль андырырды. Бу үчлүјүн шәһрәти, һәнинк Гафғазда, һатта Иранын бир сыра шәһәрләриндә белә мөшһур иди.

Сејид Шушински ајры-ајры илләрдә Азәрбајҗан мүсәғис тарихиндә мүстәсәна хидмәтләри олан Мәшәди Зејнал, Ширин Ахундов, Гурбан Пиримов кими тарзәнләр, Левон Гараханов, Саша Оганезашвили вә Рубен Гараханов кими мөшһур каманчачылар илә дә чалыб охумушдур.

Азәрбајҗанда Совет һакимийәти гурулдуғдан дәрһал сонра Дадаш Бунјадада, һәмид Султанов, Әлишәдәр Гарајев, Руһулла Ахундов, Јусеиф Мәликов, Әли Вајрамов, һәшим Әлијев вә Мир Фәтһаһ Мүсәви јолдашларын тәшкил етдикләри тәшвиғат бригадалары илә фабрик-заводларда, фәһлә тәсәбәләринә вә кәндләрә кетмиш, өз көзәл сәнәти илә күтлөләрә хидмәт етмишдир. Сејид Шушински болшевикләр партија-

¹ «Каспи» гәзети, 29 апрел 1916-чы ил, № 95.

² Чәлилбәј Бағдадбәјов, Гарабағ ханәндәләри һағгында хәтирә (Әлҗазырасы), Азәрбајҗан ССР Мәдәнијәт Назирлији Мәс'улары вә Иншә-сәнәт Институтунун елми архивин, тоғлуг № 149.

сынын үзү олмамышдыр. Лакин өз дедиңи кими, о, болшевикләрә дәрин мәнәббәт вә инам бәсләмиш, Азәрбајчан халгынын бөјүк оғлу Нәриман Нәримановла вә онун сиаһдашлары Ағамали оғлу, Әлиһејдәр Гарајев, Дадаш Бунјадзаде, Гәмид Султанов кими болшевикләрә долстлү етмиш, онларын нәчиб әмәлләринә јахындан көмәк етмишди. Сејид Шушинскинин ингилаби-таблиғат ишләринә көһнә досту Әлиһејдәр Гарајев чәлб етмишдир. Гочаман ханәндәнин дедиңинә көрә, ону Әлиһејдәр Гарајевлә илк дәфә шаһир Аббас Сәһһәт таныш етмишдир. Бу һадисә 1911-чи илдә Сејид Шушински Шамахада оларкән олмушдур. Сонралар Сејид Әлиһејдәр Гарајевлә 1913-чү илдә Тифлисдә «Молла Нәсрәддин» журналынын редакциясында көрүшүшләр. Әлиһејдәр Гарајев о вахтлар Черкасск университетиндә охујур, һәм дә кизил партија тәшкилатынын үзү кими фаалијјәт көстәрди: Әлиһејдәр Гарајев Тифлисә кәлдиңи заман Сејид Шушинскинин мәнзилиндә јашајарды.

1919-чу илин әввәлләриндә Бақыда әксингилабчы гүввәләрә гаршы мүбаризәнин шиддәтләндиңи бир дөврә Сејид Шушински Әлиһејдәр Гарајевдән телеграм алыр. Телеграмда Сејид Шушинскинин тәчили сурәтдә Бақыја кәлмәси тәклиф олунурду. Сејид Шушински һәмнин илин февралында Бақыја кәлир, бурада дәрһал болшевик таблиғатында сәмәрәли фаалијјәт көстәрди. О, дәфәләрлә Ичәришәһәрин һасарлары јахынлығындакы фәһлә клубунда чыхыш етмәјә башлајар. Болшевикләр фәһлә клубларында, капиталист Тағыјевин фабрикындр (индики Ленин адына фабрик — *Ф. Ш.*) концерт-митингләр тәшкил едирдиләр. Митингләрдә Ә. Гарајев, Р. Ахундов, Г. Әлијев, М. Ф. Мүсәви, Ә. Јүзбашыјев вә башга болшевикләр чыхыш едир, Бақы пролетариатыны мусаватчылара гаршы мүбаризәјә чагырырдылар. Митингин сонунда Сејид Шушински ингилаби руһлу маһнылар охујарды. Мәләлумдур ки, фәһлә клубларында тәшкил едилән концерт-митингләр бир чох гәзәтләрнин сәһифәләриндә габагчадан елан едиләрди. Мәсәлән «Азәрбајчан фугарасы» гәзәти сәһифәләриндә олан еланларын бириндә охујурур: «Јанвар ајынын 23-дә Маркази фәһлә клубунун салонунда концерт-митинг олачагдыр. Концерт-митингдә иштирак едәчәкләр: Сарабски, Сејид (Шушалы), Гарајев, Руһулла Ахунд оғлу, Бунјадзаде вә гејриләри».¹

Сејид Шушински концерт-митингләрдән башга болшевикләрнин кизил јығынчагларында да чыхыш етмишди. Кәзәтчиләр «полисләрдән кәлән вар» дејә хәбәр вердикдә, о, гавалыны әлиңә алыб охумаға башлајарды. Бу мәнзәрәни көрән хәфијјәләр кор-пешман кери гајыдардылар.

Сејид Шушински кениш халг күтләрәнинә бағлы сәнәткар иди. 1919-чу илин јайында Бақы тамашачылары гаршысында онун тарзән Ширин Ахундов вә каманчачы Саша Оганезашвили илә биркә чыхышлары да буну сүбүт едир.

О заман јерли мәтбуатда Сејид Шушинскинин чыхышлары һарғында гүмәтли рәјләр јазылмышды: «Азәрбајчан» гәзети 12 јул 1919-чу ил нөмрасиндә: «Сејид Шушинскинин Шәрг концерти» башлығы илә

вердиңи рәј мәғаләсиндә јазырды: «Үч күн бундан габаг Дөвләт театрында Шәрг мелодияларынын маһир ифачысы, бүтүн Гафгазда мәшһур олан Сејид Шушинскинин Шәрг концерти олмушду.

Гаванын исти олмасына бахмајараг, театр чохлу тамашачы топлашмышды. Онлар ханәндәнин ифа етдиңи бүтүн маһнылары бөјүк дигәтлә динләјир вә ону сүрәкли алгышларла мүкафатландырырдылар. Сон илләрдә Шушинскинин сәси даһа јахшы, даһа мәләһәтли олмушдур».¹

Сонра гәзет концертдә иштирак едән башга ифачыларын чыхышларыны да тәрифләјәрәк јазыр: «Консертин дикәр нөмрәләр арасында А. М. Шәрифовун декламасиялары, Анаплынын вә Р. Дараплынын куплетләри даһа марағлы иди.

Каспаров тарда, Саша Оганезашвили исә каманчада чох көзәл вә аһәнқдар чалырдылар.

Ханәндә Ислам Абдуллајев «Јетим сәкаһ»ыны көзәл охуду. Тамашачылар ону дәфәләрлә сәһнәјә чагырдылар».² Бу концертдән сонра Сејидин шөһрәти даһа да артыр. Тој саһибләри ону өз мәчлисләринә дә'вәт етмәјә чан атырлар. Лакин Сејид Шушински пуллу тојларә алудә олан ханәндәләрдән дејилди. О, һәмшишә ичтиман јерләрдә кениш тамашачы күтләси гаршысында чыхыш етмәји һәр шејдән үстүн тутурду. Буна көрә дә Сејид Шушински Бақыја кәлән күндән Азәрбајчан илли мәдәнијјәтинин көркәмли нумәјәндәләри Чаббар Гарјағды оғлу, Кечәчи Мәһәмәд, Шакили Әләскәр, Ислам Абдуллајев, Мәшәди Зейнал, Аббас Мирзә Шәрифзаде, һачаға Аббасов, Сидги Руһулла, Г. Сарабски, Чәлилбәј Бағдадбәјов, Әһмәдбәј Ағдамски вә башгалары илә бирликдә Шәрг концертләриндә вә театр тамашаларында јахындан иштирак етмишдир. Мәләлумдур ки, Бақы театрларында Сејид Шушинскинин иштиракы илә тез-тез «Шәрг концертләри» тәшкил олунурду. Јерли мәтбуатда онун чыхышы ајрыча гејд едилирди. Гәзәтләрдә Сејид Шушинскинин иштиракы илә «Шәрг концерти» олачағы габагчадан хәбәр верилди. Һәмнин илин сентјабр ајынын 3-дә Сејид Шушинскинин үчүнчү бөјүк чыхышы олмушдур. Мајнов театрында (индики М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет Театрынын биңасы — *Ред.*) бөјүк Азәрбајчан артисти Аббас Мирзә Шәрифзадәнин рәһбәрлији алтында верилән һәмнин тамаша вә концертдә Сејид Шушинскинин охулуғу муғам вә ел маһнылары динләјичиләр тәрәфиндән сәмиңјјәтлә гаршыланмышдыр.

Сејид Шушински Бақыда јашадығы илләрдә (Тифлисдә олдуғу кими) халгын хејријјә ишләриндә јахындан иштирак етмиш, јохсул тәләбәләрин вә ачлыг чәкән Азәрбајчан кәндләринин мәнәфејинә чохлу концертләр вермишдир. Мәсәлән, 1920-чи илин апрел ајынын 9-да Бақыда студент комитәси Гарабагда ачлыг чәкән кәндиләрә јардым етмәк мәғсәди илә Дөвләт театры биңасында кечә кечирмишди. Студент комитәси белә бир хејрхәһ ишдә иштирак етмәк үчүн Сејид Шушинскини дә дә'вәт етмишди. Кечәдә Сејид Шушински Ашыг Гејриб ролунда

¹ «Азәрбајчан фугарасы» гәзети, 1920-чи ил, № 37.

¹ «Азәрбајчан» гәзети, 12 јул 1919-чу ил, № 145.

² Јенә орада.

ојнамыш, һәм дө муғам охумушду. Јығылан пул ачылыг чәкәнләрә көндәрилмишдир.¹

Азәрбајҗанда Совет һакимијәтнини гурулмасы Сејид Шушинскинин јарадычылығынын һәртәрәфли инкшашына көзәл шәрәт јаратды. Гурулдуу күндән мэдәнијәтә вә инчәсәнәтә фикир верән, јени театрлар, мусиги мәктәбләрн јарадан Совет һөкүмәти Сејид Шушински кими истејадлары ахтарыб тәпмыш, онлары гүјмәтләндирмиш вә кениш халг күтләләрни ичәрисиндә танымысына имкан јаратмышдыр...

Сејид Шушински Азәрбајҗан ССР Маариф Комиссарлығы һәздиндә јаранан «Тәшвиғат гатары»нын фәал иштиракчыларындан бири иди.²

Тәшвиғат гатарында радио говшағы, мәтбәә, кинематографија, гираәтхана вә саирә варды. Бу гатары тәшкил етмәкдә әсас мәгсәд Азәрбајҗанда Совет һакимијәтнини вәзифә вә мәгсәдләрини дәмпрјол әтрафындакы, дәмпрјолуна јакын рајон вә шәһәрләрни әһалисинә баша салмаг вә кәнч Совет һакимијәтнини гәләбәсини мөһкәмләтмәк иди. Бу хәјирхәһ вә нәчиб тәдбирин һәјәтә кеңирләмәси үчүн Азәрбајҗанын ән јакшы ичәсәнәт нүмәјәндәләри чәлб едилмишди. Сејид Шушински һәмнин тәшвиғат гатары илә Азәрбајҗанын бир сыра јерләриндә олмуш вә апарылан тәшвиғат ишләриндә өз сәнәти илә сәмәрәли фәалијәт көстәрмишдир.

Көркәмли мүғәрни классик Азәрбајҗан халг мусигисинин вә маһныларынын гардш халглар арасында јайылмасында да чидди фәалијәт көстәрмишдир. О, 1921—1922-чи илләрдә ханәндә Кечәчи Мәһәмәд вә мәшһур каманчачы Левон Гарахановун јакындан иштиракы илә азәрбајҗанлы, ермәни вә күрчү мусигичи дөстәси тәшкил едиб Гафҗанын бир сыра шәһәрләриндә концертләр вермишдир. Марағлы бурасыдыр ки, верилән концертләрни програмлары рәнкарәнк олмагла, һәм дә бејһәлмиләл иди. Һәмнин концертләрдә Сејид нәнки Азәрбајҗан муғам вә маһныларыны, һәтта ермәни вә күрчү маһныларыны охумагла, Загафҗазија халгларынын һүсн-рәғбәтини газанмышдыр.

Сејид Шушински 1924—1926-чы илләрдә Азәрбајҗан Дөвләт Академик Драм Театрынын артисти олмушду. О, театр тамашаларында бир чох роуларда чыхыш етмәклә, сәһнә сәнәтинин инкшашына јардым етмишдир. 1926-чы илдә Бакы шәһәриндә «Бөјүк Шәрг концерти» олмушду. Бу концертдә Чаббар Гарҗағды оғлу, Бұлбұл, Әли Зүләлов, Гурбан Пиримов, Саһа Оганезашвили Елоғлу Исмајыли илә бирликдә Сејид Шушински дә чыхыш етмишди. Концертдә «Маһур» вә «Мани» муғамларыны бөјүк мәнәһәтлә ифа адән Сејид Шушинскини динләјичиләр дәфәләрдә сәһнәдә чағырмыш, ону ғызғын алгышларла тәбрик етмишләр. Һәмнин концертдә Сејид Шушинскинин, Чаббар Гарҗағды оғлунун, Бұлбүлүн вә кәнч ханәндә Елоғлу Исмајылын биркә охудуғлары «Гарабаг шиккәстәси» динләјичиләри риггәтә кәтирдјиндән онлары үч дәфә охумага тәбрик етмишдиләр.

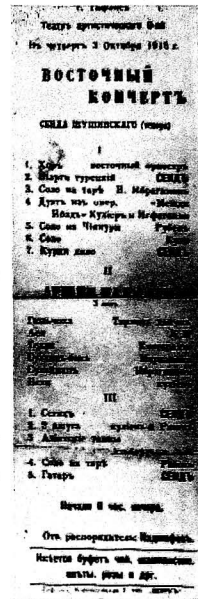
Сејид Шушински 1926-чы илнин сонунда бөјүк бәстәкар Узејир Һачыбајовун тәшәббүсү илә Азәрбајҗан Дөвләт Консерваториясына дә-

вот олунур. О, Чаббар Гарҗағды оғлу вә Кечәчи оғлу Мәһәмәд илә бирликдә јени ачылмыш ханәндәлик синфиндә мүәллимлик етмәјә башлајыр.

Азәрбајҗан халг мусигисинин әсләрдән бәри зәнкин тәчрүбәси сүбүт едир ки, дөврүн тәләбатына үјүҗ милли мусиги әсләрини анчаг классик муғам хәзинәсиндән јарадычы шәкилдә истифадә етмәклә јаратмаг олар. Лакин тәссүфлә дәмәк ләзимдыр ки, вахты илә бир сыра мусиги тәңгидчиләри муғам мусигисинә «примитивлик» дәмғасы вурмаг, муғамлар әсасында јарадылмыш опералары гадаған етмәк, бир сөзлә, муғаматы «көһнәлик» кими гәләмә вермак тәшәббүсүндә олмушлар. Башабәлә «тәңгидчиләр» Шәрг мусигисинин түкәнмәз хәзинәси олан муғамлары ләғв етмәклә кифәјәтләнмәјәрәк, Шәрг мусиги әләләрн ичәрисиндә ән гүјмәтли олан тарын арадан галдырымасыны белә тәләб едирдиләр. О заман Узејир Магомајев, Исрафил Чәһанкиров, Микајыл Мүшфиг, Әфрасијаб Бәдәләбәли вә с. сәнәткарларла бирликдә Сејид Шушински дә муғаматы вә тары ләғв етмәјә чалышан бу иһтилат-инкарчы тәшәббүсләрә гаршы амансыз мүбаризә апармыш, классик муғамлары вә көзәл мусиги әләти олан тары һагсыз һүчүмлардан мүдафиә етмишдиләр.

Сејид Шушински Азәрбајҗан Дөвләт Консерваториясында мүәллимлик етдији илләрдә (1926—1933) кәнч сәнәткарларын мусиги тәһсил илә јакындан мәшғул олмагла бәрәбәр, һәм дә Бакынын мусиги һәјәтында да сәмәрәли фәалијәт көстәрмишдир.

О, Авропа вә Шәрг мусигисиндән ибарәт концертләрдә јакындан иштирак едәрәк башга илләтләрдән олан динләјичиләри, Азәрбајҗан мусигисинин хош тәрәнәләри илә гидаландырырды. Шүбһәсиз ки, о дөврдә бејһәлмиләл програмдан ибарәт олан концертләри тәшкилли чохмиләтли Бакы шәһәринин зәһмәткешләринин истәр есеттик, истәрсә дә бејһәлмиләл тәрбијәсиндә бөјүк әһәмијәт кәсб едирди. Бакыда илк дәфә Шәрг вә Авропа мусигисиндән ибарәт олан концерт 1927-чи илдә декабр ајынын 22-дә түрк мэдәнијәт сарајында (индик Азәрбајҗан ССР Еялмәр Академијасынын Коммунист күчасиндә јерләшон бинасында—*Ред.*) тәшкил едилмишдир¹. Концертдә Вејс-Нино, Соһа ханым, Жихарјев, һүсејнага һачыбабајев, Аркаша Аркадијев, Әһмәд Анатоулу, Орлова, Соболевскаја, Јефимова, Андирнасов, тарзән Симон

Сејид Шушинскинин Тифлис шәһәриндә вердији «Шәрг концерти»нин програмы. (3 октябр 1918-чи ил).

¹ «Азәрбајҗан» газети, 1920-чи ил, № 67.

² Бах: «Азәрбајҗанскаја беднота» газети, 17 август 1920-чи ил, № 21.

¹ «Бакынин рабочи» газети, 1927-чи ил, № 298.

Правительственный театр.
 Вь четверг, 10 июля с. г., состоится

ВОСТОЧНЫЙ КОНЦЕРТЪ

знаменитаго пѣвца Сейда Шушинскаго и опернаго артиста Г. Г. Сарабозаго, вь концерте примутъ участие также артисты: М. А. Ашѣвъ, Р. Дарабжанскій, А. Г. Анаплинскій, А. М. Шарифовъ, знаменитый таристъ Д. Амаровъ, Ширванъ и пѣвецъ Исламъ.

Вь заключеніе будетъ представлено:
 «Азербайджанъ» — драма въ 3 дѣйствіяхъ, соч. И. Амурбекова.

Начало въ 9 ч. вечера. Билеты продаются въ кассѣ театра.
 Уполном. Х. Гусейновъ. Огвѣт. режисор. Г. Г. Сарабозій.

5424

Бакыда Сејид Шушинскинин вѣ опера мугънисиен Гусейнгулу Сарабскинин иштиракы илѣ верилѣн «Шѣрг концерти»нин афишасы. (10 июл 1919-чу ил)

Тифлисски, ханѣнда Гафар вѣ Сејид Шушински иштирак едирди. Бу концерт ичтимаанѣт тѣрѣфинден бѣжк рѣбѣтлѣ гаршыланды.

Сејид Шушински гудрѣтлн сѣнѣткарды. Ону ады ѳлкѣмѣзин иудуларындан кѣнарларда да мѣшур иди. Сејид Шушински ѳз кѳзѣл сѣси илѣ Иранын, Шимали Гафгазын, Орта Асијанын, Украинанын вѣ Руссијанын бир чох шѣнѣрлѣринде диллѣнѣчилѣрин урѣзин ѳѣтн етмиш, онларын дѣрин рѣбѣтнин газанышды.

Азербѣјчан мусигисини вѣ халг маһныларыны тѣблиг етмѣк сѣнѣсінде Сејид Шушинскинин хидмѣти бѣжукдур. 1933-чү илдѣ «Шѣрг мусиги ансамблы» тѣшкил едилдији заман Сејид Шушински, Чѣбан Талышннскаја, Нахчывански, тарзан Симон Каспаров, каманчачы Арменак Шушински, Гуревич (ројал) вѣ башгалары бу ансамблын тѣркибинѣ дахил олмушдур. Ијул ајынын ѳвѣллѣринде Совет Иттиѣагына гастрол сѣфѣринѣ чыхан ансамбл Москва, Ленинград, Харьков, Кіјев кими бѣжк шѣнѣрлѣрдѣ, сонра иѣз Газахыстан ССР-нин бир чох јерлѣринде онларча концерт тамашалары кѳстѣрмишдир. Нѣр јердѣ Азербѣјчан мусигичилѣрини бѣжк мѣнѣббѣт вѣ нѣрмѣтлѣ гаршыламышлар. Гастрол сѣфѣринден мувѣѣѣгѣнѣтлѣ гајыдан ханѣнда Азербѣјчан Радио Верилишлѣри Комитѣсинин тѣшкил етдији илѣк нотлу Шѣрг оркестринѣ дѣлѣвѣт олунур. Бу оркестрин тѣшкилатчысы бѣжк бѣстѣкар Узејир Иачыбѳв иди. О, ѳн јахшы мусигичилѣри вѣ ханѣндѣлѣри оркестрѣ чѣлѣб етмишди. Мѣлѣум олдугу кими, нотлу оркестр Азербѣјчан милли мусиги мѣдѣнијѣтинин инкишафында мѣнѣм рол ојнамышды.

«Коммунист» гѣзети Шѣрг оркестринин мусиги ичтимаанѣти үчүн ѳнѣмијѣтнѣнден бѣнс едѣрѣк јазырды: «Шѣрг нѣгмѣлѣринин јѳта салын-

масы вѣ нотлу Шѣрг оркестринин принцип етибары илѣ тутдугу јѳл дүзкүн јѳлдур. Бу јѳл мусиги мѣдѣнијѣтимизин нѣгиги инкишаф јѳлу-дур»¹.

С. Шушинскинин иштиракы илѣ нотлу Шѣрг оркестринин концерти 1933-чү ил август ајынын 4-дѣ Бакыда, Мүдаѣиѣ евиндѣ (индики Азѣрбѣјчан Дѣвлат Филармонијасы јѣрлѣшѣн бинада олмушдур). Концертдѣ Сејид Шушински вѣ Гарабагдан дѣлѣвѣт едилмиш мѣшур ел ханѣндѣси «Ѵѣтлин Ѵкбѣр* («Нѣраты» охумш), Чѣбан Талышннскаја, Бикѣ Сѣмѣдзѣдѣ вѣ башгалары иштирак етмишлѣр. Дѣври мѣтбуатда нотлу Шѣрг оркестринин концерти вѣ онун иѣачылары һаггында јахшы рѣј-лѣр верилмишди.

Сејид Шушински милли инчѣсѣнѣтимизин бир чох сѣнѣлѣриндѣ ѳѣалијѣт кѳстѣрмишдир. Бѣжк сѣнѣткар 1933—1938-чи иллѣрдѣ Фүзули Рајон Дѣвлат Драм Театрынин бѣдин рѣнѣбѣри вѣзифѣсиндѣ ишлѣмишдир. Ону театра истедадлы актјор гүвѣлѣринин чѣлб олунмасында, истерѣс дѣ кѣнч артистлѣрин идеја сѣнѣткарлыг сѣвијѣсинин јуксѣлдилмѣсиндѣ мисилсиз хидмѣтлѣри олмушдур. Сејид Шушински Фүзули рајонунда ишлѣдији иллѣрдѣ дѣлѣлѣрлѣ Бакыја концерт вермѣјѣ дѣлѣвѣт олунмушдур. Ону ады мѣркѣзи гѣзет еланларында, истерѣс дѣ концерт афишаларында тез-тез чѣкилирди. Сејид Шушински Бакыда сѣнѣт достларындан Чѣббар Гарјагды оғлу, Зүлфү Адыкѳзѣлов, Јѣвѣр Кѣлѣнѣртли, Зүлфүгар Саријев, нѣшим Кѣлѣнѣртли, Лазар Габриелјан, Паша Әлијев, Соғомон Сѣјранов, Серкеј Оганезашвили илѣ бирликдѣ чыхыш едѣрди.

Мил—Муған дүзлѣринин памгычыларына, Бакы нефтчилѣринѣ ѳз сѣнѣти илѣ мѣдѣни хидмѣт етмѣклѣ јанашы, мѣгънни доғма јурдуну, гојнунда бѳј атдыгы сѣфалы мѣшѣлѣри, сѣрин булаглары, зүмруд јамачлары, кѣкликли гајалары вѣ кѳзѣл аб-һавасы илѣ шѣнѣрѣт тапан Шушаша кѳлѣр, шѣнѣрдѣ кечирилѣн мѣдѣни тѣдбирлѣрдѣ јахындан иштирак едѣрди.

1936-чы илин јѣјында Шушадѣ Азѣрбѣјчан Јазычылары Иттиѣагынын јарадычылыг еви ачылды. Бу мүнѣсибѣтлѣ август ајынын 19-да јазычыларын вѣ јерлин тѣшкилатларын тѣшѣббүсү илѣ бѣжк ѳдѣби-бѣдин кѣчѣ кечирилди. Ѵдѣби кѣчѣни кѣркѣмли ѳдѣбијѣтшунѣс профессор Нѣмид Арслы кирш сѳзү илѣ ачды. Мѣрүзѣден сонра јазычылардан Сүлѣјман Рүстѣм, Мѣммѣд Раһим, Чѣѳѣр Хѣндѣн, Ѵвѣз Садыг ѳз ѳсѣрлѣринден парчалар охудулар.

Ѵдѣби иһсѣдѣн сонра классик Азѣрбѣјчан ѳдѣбијѣатына (Фүзули, Сејид Әзим Ширвани, Нѳбѣти, Натѣван вѣ башгаларына) нѣсѣр олунмуш бѣдин иһсѣдѣ мѣшур ханѣнда Хан Шушински, Загафгазија инчѣсѣнѣт олимпинадасында мѣкафат алмыш гармончу Кѣрбѣлаји Латиф Әлијев, ханѣнда Мѣһралы оғлу Баһадыр, мѣшур гармончу Абуталыб Јусифов, Сејид Шушински вѣ башга сѣнѣткарлар чыхыш етдилѣр.²

¹ «Коммунист» гѣзети, 1933-чү ил, № 181.

² «Ѵѣтлин Ѵкбѣр (1888—1961) мѣшур Гарабаг ханѣндѣси иди. 30-чу иллѣрдѣ концерт вермѣк үчүн дѣлѣлѣрлѣ Бакыја дѣлѣвѣт едилмишдир — мѣлѣлиѣ.

² Бак: «Коммунист» гѣзети, 21 август 1936-чы ил.

Кечәдә Фүзулинин вә Сејид Әзминн гәзәлләриндән сәнәткарлыгга истифадә едән Сејид Шушински, тарзән Исә Әлијевин вә каманчачы Расим Шириновун мушәјнәти илә «Чаһаркаһ» мугамыны өзүнәмәхсус усталыгга охду.

Шушанын «Иса булагы», «Шәмилли багы», «Чанахгала» вә «Сәкилли булаг» кими мәнзәрәли сәјрәнкаһларында истираһәт едәнләр Сејид Шушинскини өз мәчлисләриннә дәрәғ едиб онун малаһәтли сәсиндән, ишчә күшәләриндән, чәһчәһәли зәһкүләриндән дојмаздылар.

Сејид Шушински 1939—1960-чы илләрдә М. Магомәјев адына Азәрбајҗан Дөвләт Филармониясында вә радиола солист ишләмиш, өмрүнүн сон илләриндә исә опера вә балет театрында мугам операларынын мәсләһәтчиһ олмушдур.

Бөјүк сәнәткар һәм дә көркәмли педагог иди. Азәрбајҗан ханәндәләринин бүтөв бир нәсли ондан төһлим алмышдыр. Вокал сәнәтинин Зүлфү Адыекөзәлов, Хан Шушински, Мүтәллим Мүтәллимов, Чаһан Тәлишһискаја, Сүрәјја Гачар, Јавәр Қәләнтәрли, һәһһәт Рзајева, Јагуб Мәммәдов вә Рубабә Мурадова кими көркәмли нумәјәндәләри она борчлудурлар. Буһлардан әләғ, һазырда концерт салоһларында, телевизия вә опера театрында чыгыш едән јашлы вә чаван ханәндәләрин әкәсәријјәти Сејид Шушинскиниһ јетирмәләридир.

Сејид Шушинскинин Азәрбајҗан мусиги мәдәнијјәтинин инкышафы тарихиндәки һидмәтләрини нәзәрә алаһ Совет һөкүмәти она Азәрбајҗан ССР халг артисти адыны вермиш, «Шәрәф Ниһаны» ордени вә бир сыра медалларла тәһтиф етмишди. Бөјүк ханәндә Азәрбајҗан ССР әмәкдар мұәллими фәхри адына да лајиг көрүлмүшдур. Сејид Шушински өмрүнүн сон күнләриндәк өз көзәл сәнәти илә халгына сәдагәтлә һидмәт етмишди. О, 1965-чи илли һојабр ајынын 1-дә вәфат етди. Азәрбајҗан халгы Сејид Шушинскинин шәхсиндә милли вокал сәнәтинин әһ гочаман вә әһ истеҗадлы нумәјәндәләриндән бирини, даһа доғрусу классик ханәндәләрини сонбешини итирди. Бу итки мұасир Азәрбајҗан вә Шәрғ мусигисин үчүн ағыр итки иди. «Коммунист» гәзети бөјүк сәнәткарын вәфаты мұасибәти илә чап етдиј иһрологда јазмышды: «Гочаман ханәндәмиз, гајыкеш мұәллим, сон дәрәчә тәрәзәкар бир иһсан — Сејид Шушински вәфат етмишди. О, өмрүнүн 60 иллини Азәрбајҗан мусиги мәдәнијјәтинин инкышафына һәср етмиш, көзәл сәси илә халгымызын севимли мұғәннисин олмуш, Јахын вә Орта Шәрғдә шөһрәт тапмышдыр».¹

* * *

Сејид Шушински классик Шәрғ вә Азәрбајҗан мугамларынын инчәликләрини дәриндән бәләд олаһ сәнәткарлардан иди. Азәрбајҗан опера сәнәтинин банисин Үзејирбәј һачыбәјов онун мустәғил вә орижинал јарадычылыг јолуна малик олдуғуну дәфәләрә гејд етмишди. Бөјүк мұғәнни Чаббар Гарјағды оғлу да Сејид Шушинскинин адыны һәмшиһ фәхрлә чәкмиш, һәтта Баки мәчлисләринин бириндә өз гүһмәтли гавалыны она бағышламышдыр. Онун көзәл вә шаграг зәһкүләләри.

Сејид Шушински сәнәт достлары арасында (сағдан) Хан Шушински, Сејид, тарзән Аббасгулу аға, гармончу Јусиф вә тарзән Аллаһјар Чаванширов (Шуша, 1935-чи ил).

гүннәләри (бурунда вә дишдә охумаг) вә узун нәфәсләри динләјичиләри һәмшиһ вәләһ етмишди.

Сејид Шушинскини бир ханәндә кими һәмсәнәтләриндән ајыран әсас чәһәт фәрди јарадычылыг услубуна малик олмасы иди. Үзејирбәј һачыбәјов Сејид Шушинскини һадир еә истеҗадлы ханәндә адландырымышдыр.

Мәлум олдуғу кими, Сејид Шушински опера вә симфоник мугамлар јарадан бәстәкарлара аз кәмәк етмәмишди. Фикрәт Әмировун дунјанын бир чох өлкәләриндә бөјүк мұвәфәһһәт газанмыш «Шур», «Қурд-овшары», «Нпјазинин» «Раст» симфоник мугамларынын јаранмасында көркәмли ханәндәнин мұәјјән кәмәји олмушдур.

Сејид Шушинскинин көзәл сәси вә сәнәткарлыг мәһарәти Азәрбајҗанын бир чох мәдәнијјәт һадимләринин диггәтини чәлб етмишди. 1915-чи илли илк јәј күнләринин бириндә Шамаһыда Азәрбајҗанын көркәмли шаһри Аббас Сәһһәт, өз дөврүнүн габагчыл зијәлылары олаһ Чамо Чәбрајылбәјли, Мәммәдәлибәј Вејсов вә Ағаларбәјли иһтираки илә Дәдәкүнәш кәндинин көзәл бир багында гурулаһ мәчлисә Сејид Шушински вә мәшһур гармончалан Абуталыб Јусифов (Сәфәр) илә дәрәғ едилмишди. Чамо Чәбрајылбәјли өз хатирәләриндә «Дәдәкүнәш» мәчлисини белә тәсвир етмишди:

«1915-чи илли јәјында Шамаһыја кәлмишдим... Бир шәнбә күнү јығылыб Дәдәкүнәшә кетдик. Вахтымызә көзәл кечирмәк үчүн һәр чүр

¹ «Коммунист» гәзети, 3 һојабр 1965-чи ил.

төдәрүк көрмүшдүк. О заман Шамахија кәлән вә артыг мөшһүр ханәндә кими танынан Сејид Шушинскини вә Сәфәр адлы гармончуну да дө'вәт етдик.

Һәр төрәфдән күл-чичәјин чүрбөчүр рајинһә сачдығы јашыл мешәликдә вахт о гәдәр көзәл кечди ки, базар күнүнүн кечәсини дә Дәдәкүнәшдә галмаы олдуґ. Кечә нечә дејерләр, сүд кими ајдынлыг иди. Һәр кол, һәр бир аґач кәлкәсн вә башы думанлы дағлар о гәдәр ғәрибә иди ки, һамымыз өзүмүзү әфсанәви бир аламдә һисс едирдик. Гармонун сәси вә Сејидин шаг-шаг шагғылдајан фәрәһли нәғмәләри бизә һәјатын јалныз көзәллик вә нәш'әдән ибарәт олдуғуну пычылдајырды»¹.

Ајдынлыг кечә, Дәдәкүнәшин фүсункар мәнзәрәси, Сејидин көзәл сәси Аббас Сәһһәтин шаир үрәјини дилә кәтирир. Шаир исте'дадлы нәғмәкарын шәрәфинә бу ше'ри сөјләјир:

Дәдәкүнәш пири бир күн мәнә мөкан олду.
Јерим мүбалиґасиз рөвзеји-чинан олду.
Рәнси-мәчлисминз һаґги бәј, Моммәдәли,
Ағаларбәј, Чамо иди о мәчлиснн көзәли,
Сәфәр² чалыр, охујурду Аґасејид ғазәли.
Көрән дејәрди ки, чәһнәт јәгин ә'јан олду.
Говағларын арасындан бахырды ај, кечәләр.
Күлүб ај үзү Сәфәр дә чалырды нај³ кечәләр.
Олармы бир дә көрәјдим сәни мән ај кечәләр.
Сәнинлә ғәмли көнүл шаду камран олду.

Сејид Шушинскин гүдрәтли сәнәткардыр. Фикрәт Әмиров өз чыхышларындан бириндә бөјүк ханәндәнин милли мәдәнијјәт тарихиндә тутдуғу мөвгеји мүәјјәнләшдирмәјә чалышмышдыр. О, демишдир: «Халґымызын мусиги тарихиндә елә сәнәткарлар вардыр ки, онларын адыны бөјүк ифтихар һисси илә, ғурурла чәкирик. Мәкәр Азәрбајчан профессионал мусигисинин баниси Үзејирбәји, вокал сәнәтинин ән бөјүк нүмәјәндәси Чаббар Гарјағды оғлуну, күллү баґчамызын шән Бүлбүлүнун унутмағ олармы? Шүбһәсиз ки, јох! Бу мөшһүр, унутулмаз сәнәткарлар илә бирликдә гочаман ханәндәмиз вә бизим һамымызын һөрмәтли мүәллими Сејид Шушинскинин дә ады чәкилик.

Доғрусу, мән Сејид Шушински һаґгында фикир сөјләмәјә чәтинлик чәкирәм, чүнки мәдәнијјәт хәзинәсинин надир инчиләринә лајиг сөз сөјләмәк һамы үчүн асан олмамышдыр. Анчәг ону дејә биләрәм ки, классик мусигимзин елә бир саһәси јохдур ки, Сејидин орада хидмәти олмасын. Образлы десәк, әкәр Чаббар Гарјағды оғлу халґ мусигисинин дүшүнән бејни идисә, Сејид Шушински бу мусигинин чырпынан үрәји иди. Мән фәхрлә дејә биләрәм ки, «Шур» вә «Күрд-овшары» симфоник муґамларыны јазаркән Сејид Шушинскинин мәнә јакындан көмәји олмушдур. Сејид Шәрг мусигисинә дәриндән бәләд олмағла, һәм дә ґајґыкеш мүәллим вә көзәл инсан иди. Сејид хошбәхт бағбандыр. Онун исте'дадлы тәләбәләри һазырда опера театрында вә филармонијамызда өз көзәл сәсләри илә бизи һејран едирләр.

Сејид Шушинскинин ирси бөјүк бир мәктәбдир. Мүасир ханәндәләримиз вә бастәкарларымыз ондан чох шејләр өјрәнә биләрләр вә зәнинмчә өјрәнмәлидирләр. 1963-чү илдә онун 74 јашында «Һејраты», «Мани» вә «Аразбары»ны зил сәслә охумасы һөрмәтли профессорумуз Бүлбүлүн: «Гоча ханәндәләр булағын көзүдүр, буларда хәзинә вардыр» мөшһүр сөзләрини бир даһа тәсвиг едир.

Мәнчә гочаман мүғәннимиз Сејид һаґгында елми монографјалар, китаблар јазмағ вахты кәлиб чатмышдыр. Сејидин һәјаты Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәти тарихинин ән парлағ сәһифәләриндән биридир»⁴.

Сејид Шушински Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәти тарихинә һәґиги халґ ханәндәси кими дахил олмушдур. Онун сәнәти Чаббар Гарјағды оғлунун, Әбүлһәсән хан Иґбал Азәрин вә Бүлбүлүн сәнәти кими түкәнмәз хәзинәдир. Сејид Шушинскинин јарадычылығы Азәрбајчан милли мусиги мәдәнијјәтинин надир инчисидир. Бөјүк ханәндәнин охудуғу муґамлар, тәснифләр вә ғәдим ел маһнылары о гәдәр орижинал, о гәдәр дузлу, о гәдәр мәнәналыдыр ки, белә бир ифачылығ мәһарәтинә јалныз гүдрәтли исте'дад саһибләри малик ола биләр. Бәзиләри дејирләр ки, көзәл сәси олан һәр бир ханәндә истәнилен муґам вә маһнылары мәнәрәтлә охуја биләр. Доғрудур, ханәндәлик сәнәтиндә аса сһәрт сәдир. Лакин халґ мусигисини дәриндән билмәдән, классик муґамларымызын техникасына јиңләнмәдән дилләјичиләрин тәләби сәвијјәсиндә, зөвґлү охумағ мүмкүн дејилдир. Бизим ханәндәлик сәнәти тарихиндә көзәл сәсә малик олан ханәндәләримиз аз олмамышдыр. Лакин онларын бәзиләри мусигимзин бүнвәрәси вә дајағ сүтуну олан муґамлары мүкәмәл сурәтдә өјрәнмәдикләринә көрә сәнәт мејданында давам кәтирә билмәмишләр.

Сејид Шушински јалныз көзәл сәсинин гүдрәтинә архаланмамышды. О, 60 иллик јарадычылығ дөврүндә һәмншә ахтарышлар апармыш, классик ирси дәриндән өјрәнмишди. Бөјүк мүғәннинин фитри исте'дадынын маһијјәтини көзәл сәслә бирликдә сәнәти севмәк, өјрәнмәк вә

Сејид Шушински «Чыдыр дүзү»ндә (Шуша, 1939-чу ил).

¹ Ч. Чабрајылбәјли. Хатирәләрим. Бақы, 1966-чы ил, сәһ. 102—103.

² Аббас Сәһһәтин «Сәфәр» адландырдығы шәхс мөшһүр гармончу Абуталыб Јусифовдур (1884—1937). — муаллиф.

³ Шамахылылар гармона «Нај» дејирләр.

⁴ Ф. Әмиров. Мусигимзин чырпынан үрәји, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1965-чи ил, № 46.

она шуурлу мүнәсибәт тәшкил едир. Сејид Шушинскинин сәнәти дунја мусигисинин ән көзәл нүмунәләри илә јанашы дурачаг јүксәк сәвијјәә маликдир.

Көркәмли сәнәткар әсл муғам устасы иди. Классик Шәрг мусигисинин репертуарында елә бир муғам тапмаг чәтиндир ки, Сејид Шушински ону ифа етмәкдә ачиз олсун. Муғамлар онун әсл јарадычылыг мејданы иди. Бу мејданда онун исте'дады «Чаһаркаһ», «Маһур», «Нәваз», «Мәснәви», «Мани», «Аразыблы», «Һејраты» кими мүрәккәб муғамларын ифасында парламышдыр. Сејид Шушински һансы муғамы охујурса-охусун өз сәнәткарлыг мөвгәјини итирмирди. О, дам дүшү-нүр вә дүшүндүрүрдү, динләјичини иччә вә ширин кушәләри илә руһландырырды. Онун охудуғу вә халг тәрәфиндән севилә-севилә динләни-лән «Чаһаркаһ» муғамы бүтүн Шәрг әләминдә бөјүк шөһрәт газан-мышдыр. Чәсарәтлә демәк олар ки, мусигимизин сон 50 иллик тарихиндә «Чаһаркаһ» муғамыны Сејид кими илһамла, бөјүк усталыг вә зөвглә охујан икинчи бир ханәндәмиз олмамшыдыр. Бизим мусиги мәдәнијјә-тимизин тарихиндә Коса Мәрданбәј, Бүлбүлчан, Мирзә Мәһәммәдһәсэн, Әкбәр Хамуш оғлу, Шәкили Әләскәр вә Чаббар Гарјағды оғлу кими мәшһур ханәндәләр «Чаһаркаһ» муғамыны өзләринәмахус бир мөһа-рәтлә охумушлар. Бу уstad сәнәткарлар «Чаһаркаһ» усталыгла оху-магла бәрәбәр, һәм дә бу мүрәккәб муғамын тәкликдә ажры-ажры шө-бәләрини охумагда даһа мәшһур олмушлар. Мәсәлән, ханәндә Бүлбүл-чан «Һасар» вә «Мүхалиф» шө'бәләрини, Шәкили Әләскәр «Чөвһәри»ни вә «Кәбүтар»и, Мирзә Мәһәммәдһәсэн «Бәстә-Никар»ы, Чаббар Гар-јағды оғлу исе «Мәнсуријјә»ни бүтүн шө'бәләрдән даһа мөләһәт вә ил-һамла охујардылар. Сејид Шушински бу уstad вә зәнкни јарадычылыг јолу кечиш сәнәткарларын ән'әналәрини давам етдирмиш, «Чаһаркаһ» муғамыны тамам-дәсткаһ ифа етмәклә өз сәләфләриндән фәргләниши-дир. Онун охудуғу «Чаһаркаһ» ханәндәләр үчүн өрнәк олмушдур. Сејид Шушинскинин «Чаһаркаһ»ы мусиги хадимләрини һәмишә дүшүндүр-мүшдур. Хан Шушински адыны һәмишә һөрмәт вә ифтихарла чәкдији Сејид Шушински илә илк дәфә таныш олмасыны вә онун «Чаһаркаһ» охумасыны белә хатырлајыр: «1919-чу ил јайын ахыр күнләри иди. Ағ-дашлы Мәммәдәлибәј мәни атамла бирликдә өз тојуна дә'вәт етмишди. Гарзән Қулаблы Мәһәммәдлә бирликдә Ағдаша кетдик. Бөјүк бир са-лонда мәчлис гурулмушду. Ону да дејим ки, мән һәлә белә бөјүк мәч-лис көрмәмишдим. Тојда бизмлә үзбәүз башга бир сәзнәдә дәстасә әјләшмишди. Мәни истер-истәмәз ханәндәнин ким олдуғу марағланды-рырды. Бу ханәндә көркәминдән вә кејиминдән нә Ислама, нә дә көр-дүјүм ханәндәләр охшамырды. Онун әјиндә Авропа гајдасында тик-илмиш гара һиндикодан костюм, боғазында гара бант, бармағларын-да бријант үзүкләр, ајағында бурну шпш лак чәкмә, дөшүндә гызыл медалјон, әлләриндә ағ әлчәк вар иди. Гавалы исе тамам сәдәф вә гүј-мәтлн гаш-дашла бәзәнмишди. Мән һејрәт ичәрсиндә галмышдым вә өз-өзүмә суал верирдим: «Көрәсин, бу охујан кимдир?» Мәчлис гызыш-ды, тојбәји е'лан етди ки, мәчлисин хәлиши илә һөрмәтли ханәндәмиз Сејид Шушински «Чаһаркаһ» охујачаг. Сејидин адыны ешиндәдә чох севиндим. О заман Сејид Тифлпсдә јашадығына көрә мән ону көрә

биләмишдим. Лакин о күнү мәнә хошбәхтлик нәсиб олду. Ону да де-јим ки, мән севинирдимсә дә, һәм дә бу бөјүк ханәндә илә бир мәчлисдә олдуғума көрә һејәчанланырдым.

Тарзән Мәшәди Чәмил мизрабы симләрә тохундурду. Сејид «Ча-һаркаһ»ы «Мәнсуријјә» пәрдәси үстүндә бәрдашт етдикдә мән јеримдә гурујуб галдым. О, муғамын башланғычыны зилдә он-он беш дәгигә кәзишидикдән сонра «Чаһаркаһ»ын «Мәјәсинә» елә усталыгла енди ки, һамы бирчән галды. Мән чәсарәтлә дејә биләрәм ки, бу ханәндәлик әләминдә мисли-бәрәбәри көрүнмәмиш бир усталыг иди. Сејидин узун нәфәсләри, чошғун зәнкуләләри, хусусилә бурнунда зәнкулә вур-мағы вә боғазындакы хырда гај-натмалары мәни биһуш етди. Се-јид «Чаһаркаһ»ы ики саата гә-дәр охуду. Мән онда билдим ки, ханәндәлик нә демәкдир вә хан-әндә нечә олар».¹

Сејид Шушински надир исте'-дада, кениш мусиги һафизәсинә вә јүксәк ифачылыг мәдәнијјәти-нә малик ханәндә иди. Онун сән-әти еһтираслы, әһәтәли, рәнка-рәнк вә чанлыдыр. Сејид Шу-шинскинин классик мусиги ирси-мизә дахил олан бөјүк вә сән-мәз сәнәти кәчч ифачылар үчүн бир мәктәбдир, халга, вәтәнә на-мусла хидмәт етмәк нүмунәси-дир.

Сејид Шушински фәдакар вә зәһмәтсөвар сәнәткарлар чәркә-синдә өзүнә шөрәфли бир мөвгә газанмыш, мусиги мәдәнијјәти тарихинә ханәндәләрни бөјүк уstadы кими дахил олмушдур.

Бу гүдрәтли мүғәни кениш диапозонлу сәнәткар, шаир гәлбли инсан иди. Сејид бүтүн варлыгы вә гәлби илә динләјичиләрин дәрин мәнһәббәтнин газанмыш, онларын гәлбини һаким кәсилмишди.

Сејид Шушински новатор сәнәткар иди. О бир чох муғамла јени кушәләр, халлар, нәфәсләр, һәтта һиссәләр белә әләвә етмишдир. «Раст» вә «Күрдү-Шаһназ» муғамларынын «Дилкеш» һиссәсини дин-ләјичиләримизә илк дәфә чатдыран Сејид олмушду. Бөјүк сәнәткар һәм дә бир чох муғамлары бирләшидирнә охумушдур. Бунлардан «Раст-һу-мәјун», «Гатар-Бајаты», «Шур-Шаһназ» вә с. дәсткаһлары кәстәрмәк олар. Бунлардан әләвә Сејид Шушински сәнәтдә Чаббар Гарјағды оғ-лунун јолуну — муғамдан муғама кечмә (модулјасија) үселуну өз јара-

Сејид Шушински, Гурбан Пиримов вә Нәгигәт Рәзјәва (Бакы, 1955-чи ил).

¹ Бах: Ф. Шушински. Сејид Шушински. Азәрнәшр, Бакы, 1966, сәһ. 98.

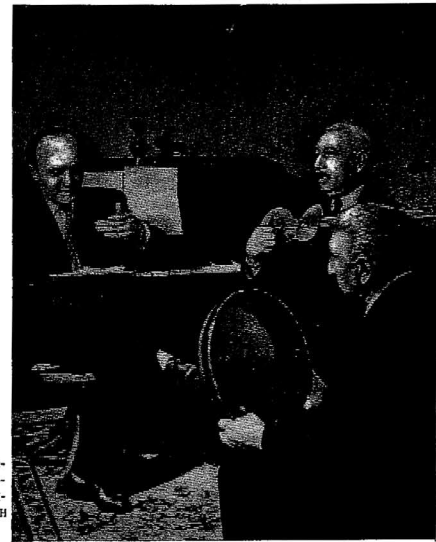
дычылыгында мұвэффәгиджәтлә давам етдирмишдир. Шүбһәсиз ки, бир муғамдан дикаринә кечмәк һәр ханәндә үчүн асан олмамышдыр, чүнки ханәндә бир муғамдан дикәр муғама елә усталыгла кечмәлидир ки, Чаббар Гарјағды оғлу дедији кими, истилији вә сојуглуғу һисс олунмалыдыр. Сејид нәнки муғамлардан муғама кечмәји чәсарәтлә бачармыш, һәтта ритмсииз муғамдан ритмили муғама да бачарығ вә усталыгла кечмишдир. Мәсәлән, о, «Шур» дәстқаһыны охујаркән муғамын «Һичаз» шө'бәсиндән ритмик муғам олан «Мани»јә елә усталыгла кечир ки, муғамата дәрин бәләд олан бә'зи динләјичиләр белә буну нәнки һисс едир, әксинә, Сејид Шушинскинин усталыгла охумағы гаршысында су-сур, санки әһәнки позар дејә данышмаға чәсарәт етмирди.

Сејид Шушински хошбәхт сәнәткар иди. О, илк дәфә мусиги әләминә гәдәм гојаркән Шәрг мусигисинин баһадырлары олан Чаббар Гарјағды оғлуну, Әбүлһасән хан Иғбалы, Бүлбүлчаны, Кечәчи Мәһәмәди, Шәкили Әләскәри чох ешитмиш, онларын сәнәт бағчасындан әтирли күлләр чох дәрмишди. Сејид Шушински бу күллү-чичәкли бағчанын бир бүлбүлү кими ону јад тәсирләрдән гејрәтлә горумушдур. Алтмыш илдир ки, онун зәнкин сәси, бөјүк сәнәти һағгында ширин маһнылар, гижмәтли хатирәләр сөјләnmәкдәдир. Шәрг мусигисинин ән көркәмли нүмајәндәләриндән бири олан Левон Гараханов бу сәтирләрин мүәллифинә Азәрбајҗан мусигиси вә онун көркәмли нүмајәндәләри һағгында гижмәтли материаллар, сәнәдләр вермиш вә марағлы хатирәләр сөјләмишдир: 1964-чү илин јайында Тифлисдә оларкән Левон Гарахановла көрүшләримизин бириндә о, мәни Тифлисин ән сәфалы кушәләриндән бири олан «Мүчтеһид бағы»на дә'вәт етди. Биз бағын јашыл хијабанларында кәзәркән гоча сәнәткар бағын тарихиндән, бурада олмуш мәчлисләрдән һәвәслә данышды. Сонра сөзүнүн ахырында деди:

— Бу баға «Мусигичиләр бағы» да дејирләр. — Мән бунун сәбәбин сорушдугда гоча сәнәткар фикрә кетди, сонра сөзүнә давам едәрәк деди: — Бу баға она көрә мусигичиләр бағы дејирләр ки, һәлә гәдимдән көзәл Тифлисә гонаг кәлән һәр бир мусигичи өз сәнәткарлығ габиллјәјә тини бурада нүмајиш етдирмишдир. Көрдүјүн бу гочаман бағ кимләри бола салмамышдыр? Һансыны дејим. Бу бағда он илдән јухары әрдәбилли Сәттар тарзән Мәлик Ағамал илә тифлисдиләрә Шәрг мусигисиндән ширин дастанлар сөјләмишдир. Бу бағда һачы Һүсүнүн, Бүлбүлчанын көзәл сәси, Садығчанын ширин бармағлары сары бүлбүләрн әфсунламышды.

Левон Гараханов «Мүчтеһид» бағынын кечмишиндән чох данышды. Бир чох сәнәткарларын адыны һөрмәтлә јад етдикдән сонра сөһбәтинин ахырында деди:

— «Бу бағын сонунчу бүлбүлү Тифлис чамаатынын севимлиси, көһнә сәнәт достум Сејид олмушдур. Сәттар, һачы Һүсү, Бүлбүлчан бу бағдан көчүб кетдикдән сонра бағын бәзәји вә јарашығы Сејид иди. Мән 70 илә јакындыр ки, Тифлисдә јашајырам. Бу дөвр әрзиндә Тифлисә кәлән бир чох мәшһур ханәндәләри ешитмиш, һәм дә онларын бир чохуну каманла мүшәјиәт етмишәм. Амма мән һәм бир динләјичи, һәм дә бир мусигичи кими чәсарәтлә дејә биләрәм ки, Тифлис Бүлбүлчандан сонра икинчи бир бөјүк ханәндә јалныз Сејиди көрмүшдур. Доғру-

Бәстәкар Фикрәт Әмиров, Сејид Шушински вә тарзән Гурбан Пиримов, «Нүмајун-Шүгәтәр» муғамларыны ишләркән (1958-чи ил).

су, мәндә елә бир габиллјәт јохдур ки, Сејидин сәнәти һағгында сөз дејәм. Амма ону дејә биләрәм ки, Сејид Тифлисдән кәдәндән (1919) бәри, Тифлис икинчи бир Сејидә һәлә раст кәлмәмишдир. Мән Тифлис, Бақы, Кәчә, Шуша мәчлисләриндә Сејиди каманчада чох мүшәјиәт етмишәм. Бах, бу «Мүчтеһид бағы»нда онун үчүн чох чалмышам. Сејидин охумағы јадыма дүшәндә үрәјим титрәјир, истәр-истәмәз өз-өзүмә суал веригрәм: «Көрәсән, бир дә белә сәнәткара раст кәләчәјәмми?» Әкәр Сејидин «Чаһаркаһ»да вурдугу халлары, кушәләри мәнә икинчи бир ханәндә вура билсә, сәнәт әләминдә гасандығым нә гәдәр гәләбәм варса, һамысыны она бағышлајарам. Бах, буна көрә дә дејирәм ки, «Мүчтеһид бағы» өзүнүн Шејда бүлбүлүнү итирмишди. Биз, Тифлисин гочаман мусиги һәвәскарлары 46 илдир Шәрг мусигисинин баһадыры олан унудулмаз Сејиди ешитмирик. Буна көрә чох мүтәәссир олуруг».¹

Сејид Шушински аличанаб, сон дәрәчә садә вә тәмиз бир инсан иди. Онун инсани кејфијәтләри сәнәткарлығы илә үзви сурәтдә бағлы иди. О, ејни заманда јүксәк тарбијәли зијалы иди. Мән һәлә ушағлыг илләриндән бир чох адлы-санлы мусигичиләри танымышам вә онларын чалыб-чагырдығлары мәчлисләрдә иштирак етмишәм, сонралар исә бә'

¹ Левон Гарахановун хатирәләрин китабын мүәллифиндәдир. — *Ред.*

зләрн илә јахын дост олмушам. Лакин ачығыны дејим ки, Сејиддә көрдүјүм инсанлыгы, начиблији, төвәзәкарлыгы, мәрдлији, гонагпәврәрлији, инчәлији, бир сөзлә, кишиллији башгаларында көрмөнимсә. Сејид һәм дә олдугча савадлы, һәртәрәфли биллијә малик зијалы иди. О, классик Шәрг әдәбијатына, хүсусилә Сәди, һафиз вә Фүзуллинн ирсинә дәриндән бәләд иди. Фарс дилиндә шәр охунда адамы вәләһ едәрәт. Бир зијалы киши о, олдугча сәлигәли, һәм дә тәмиз кејиндәри. Мәнә Азәрбајжан театрынын «кәрпичләрини» чүһиндә даһымыш бөјүк актјорумуз һачага Аббасов сөјләјирди ки, мән бу 90 иллик һәјәтүмдә ики сәнәткары сәлигә илә кејинән көрмүшәм: бири һүсејн Әрәблински, бири дә бизим Ага (јәнн Сејид Шушински) иди. Јахшы јадымдадыр, о, јәј ајлары Шушаја кәләндә һамы онун гуллуғунда оларды. Шәһәр әһли ону чох истәдјиндән һөрмәт әләмәти оларағ ону сәдәчә оларағ «Ага» дејиб чағырардылар. Доғрудан да, Сејид ага иди. Онун јеришиндән, отурушундан, сәнәтиндән «ағалыг» јағырды. Сејид бизим евдә чох олуб. Атам илә чох мәрһибән дост идиләр. О, охунда һамы бизим евин әтрафына топлашарды. Сејиди гаршыламағ үчүн бир һәфтә габағ һазырлыг көрүләрди. Бизим һеч бир аилә шәһлијимиз вә тој мәчлисләримиз Сејидсиз кечмәмшидир.

Илк дәфә мән Сејид Шушинскинин сәсини 1938-чи илдә ешитмшәм вә инди дә о сәсдәки көзәллик, мәләһәт, әзәмәт гулағларымдан кетмәмшидир. Һәмнин илли сентјабр күнләринин бириндә Шушанын «Көчәрли мәһәллә»синдә Ағча ханым оғлу Кејмәһ Гачара тој едирди. Тоја ики ханәндә дәстәси дә'ват олунмушду. Күндүзләр — гадын мәчлисиндә Хан Шушински өз дәстәсилә (гардашы тарзән Аллаһјар вә каманчачы Раис; илә) кечәләр — киши мәчлисиндә исә Сејид өз дәстәсилә Тәтәвос вә Арменак илә чалыб-чағырдылар.

Индики киши јадымдадыр. О кечә там сақит вә ајдын бир кечә иди... Һәрдән бир Исағ-Мусағ гушларынын интизарлы сәсләри әтрафдаки сақитлији позурду... Биз Ағча ханымнын евинә јахынлашдыгда әтрафы бүрүјүн шән мусиги сәдалары ешидилирди. Кетдикчә гармонуну вә чәпијин сәси даһа да күчләнирди...

О кечә тој мәчлисинә мәнни әмим оғлу Гара апармышды. Тој мәрәсини кениш вә јарашыглы бир залда вурулурду. Алты аршын узуулуда Гарабағ хәли-кәбәләрин вә дөләк Кәблә Нәсибни отузулуг газ лампалары залы даһа јарашыглы көстәрирди. Һамы миллил кејимдә иди.

О дөврдә Шушадәки «Тој падашаһларынын ичәриндә Сејид Һәсән Ага¹ хүсуси јер тутурду. О, мәчлиси чох тәмтәрағлы апарырды. Умуми гајда үзрә тојун «падашаһы» мәчлиси јухары башында әләшәрди. Өзү дә һәр киши тәрәфиндә, јәнни сағында вә солунда әләриндә узун

¹ Сејид Һәсән Ага (1860—1953) Хан гызы Хуринд Бану Бәјим Натәваннн оғуллуғу иди. Хан гызы 13 јашлы севимли оғлу Мир Һәсәни итирдикдән сонра балача Мир Һәсәни (Сејид Һәсәни) оғуллуға көтүрмүш, онун тәрбијәсин илә шәхсэн өзү мәшғул олмушдур. Сејид Һәсән Ага өмүрүнүн ушағлығ вә кәңчлик илләрини Хан гызы Хуринд Бану Бәјимнн сарајында кечирмиш, «Мәчлис-ун-ус» јыгыгчағаларында вә Натәваннн башга мәчлисләриндә јахындан иштирак етмәккә дөврүнүн көркөмли одиб, шәһәр вә ханәндәләрини чох диләһмишдир. Сејид Һәсән Ага классик шә'рә, хүсусилә Фүзуллинн, Вағифин, Закирин јарадычылығына дәриндән болад иди. О, һәм дә мәшһр мусигишүнәс иди. Онун јанында һәр шаир, мүғәнни ағзыны амазды. Бу адам билличи, һәм дә һазырчаваб иди. Сәмәд Вүргүннн досту иди. — *мүәллиф*.

чубуглу Фәррашлар һазыр дајанардылар. Бу тојда Узун Исфәндијарла, Мәшәди Мухтар оғлу Шәмил Фәррашлыг едирдиләр.

Залын ашағы башында Сејид өз дәстәсилә әләһмишди. Мәчлисин ортасында исә гармончу Јусиф (Абуталыбын гардашы) гавалчалдан Чо-пур Ханлар илә һазыр вәзирјәтдә идиләр. Мәчлис јенидән гызышды. «Тој падашаһынын әмри илә шәһәрдә ән јахшы рәгс етмәјни бачаранлар бир-бир ојнамаға башладылар.

Артыг кечә саат он рәдәләри иди. Сөз хәнәндәјә верилди. Һамынын диггәти мәчлисин ашағы башына дикилди. Мән Сејиди биринчи дәфә иди ки, көрүрдүм. Онун әјиндә ағ һиндикодан тикилмиш доп, гара ипәк көјнәк, башында күмүшү папағ (һејна чичәји), әлиндә ағ әлчәк вә фил сүмүјүндән гајырылмыш көзәл чәлији вар иди.

Сејид Һәсән Ага хәнәндәјә мүрачнәт етди:

— Ага, чохдандыр Сизи ешитмирик, бизә елә бир шеј оху ки, тамам фејзијаб олаг, дәрди-гәминиз үрәјимиздән билсинсн...

Сејид ајаға дуруб чамаата едәб-әрканла баш әјдикдән сонра үзүнү «падашаһ» тутду:

— Чамаатын үрәји нә истәјир. Мән ону да охујачам.

«Падшаһ»:

— Онда бизим үчүн «Чаһаркаһи-Рузкар».

Тарзән Тәтәвосла каманчачы Арменак симләри көкләдиләр. Сејид «Чаһаркаһ» муғамыны башлады.

Һамы Сејиднин көзәл, тә'сирли сәсиндән, еһтираслы вә мә'налы сөзләриндән, бир сөзлә, бөјүк сәнәтчиндән мәфтун олду. Мән дә о кечә алдынын хош тәәсүратдан сәнәртәннә јата билмәдим... О вахт кишин ағына кәләрди ки, мәчлисдә — пәнчәрә габағында отуруб Сејиди диләјән 12—13 јашлы бир ушағ (бу сәтирләрин мүәллифи) ијирми беш илдән сонра бөјүк сәнәткар һаггында китаб јазачаг...¹

Сејид Шушински өз бөјүк усталыгы сәјәсиндә милли мусиги мәдәнијјәти тарихиндә өзүнә шәрәфли бир јер тутмушдур. О, мусиги әләһинә јени рәнкләр, јени орижинәл мусиги формалары әләвә етмишдур. Кениш мә'лумата, ајдын дүнјакөрүшә малик олан сәнәткарнын јарадычылыг инкишафы чох ардычкә олмушдур.

Сејиднин даһынча кетмәк үчүн һәртәрәфли мусиги тәһсилинә малик олмағ лазымдыр. Онун јолу илә кетмәк истәјән мусигичи Азәрбајжан мусигисини мүкәммәл билмәк, онун инчәликләрини гаврамалы, муғаматын техникасына дәриндән јијәләнмәлидир.

О, көзәллији, сәминијјәти вә азадлыгы тәрәннүм едән бөјүк мүғәнни иди.

Азәрбајжан милли мусиги мәдәнијјәтинин инкишафында Сејид Шушински чох мүнүм рол ојнамышдыр. Бүтүн ичтимаи фәалијјәтинин вә јарадычылығынын мүндәрчәси илә халг мәдәнијјәтинә, мусигисинә мөһкәм бағлы олан Сејид Шушински 60 илән әрзиндә бүтүн јарадычылығ сәјјәрини милли вокал репертуарынын јаратмаға јөнәлтмишдир.

Сејид Шушински Азәрбајжан мусиги мәдәнијјәти тарихиндә һағлы оларағ кет-кәдә даһа јүксәк гүјмәтләндирилән, даһа чох сөвилән бөјүк мүғәннидир. Шүбһәсиз, халгмызын кәләчәк нәсилләри дә ону еһтирамла јад едәчәк, она өз милли мусигисинин тарихиндә фәхри јер верәчәкдир.

¹ Бах: Ф. Шушински. Сејид Шушински. Азәрнәшр, Бақы, 1966.